

ภูมิหลังทางวัฒนธรรมของชาวมอญในประเทศไทย

1) ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของชนชาติมอญ

ชนชาติมอญนับว่าเป็นชนชาติเก่าแก่ที่มีความเจริญทางวัฒนธรรมอย่างมากในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อีกทั้งยังมีภาษาเขียนเป็นของตนเองก่อนชนชาติอื่นๆในภูมิภาคเดียวกัน ชาวต่างประเทศโดยเฉพาะชาวยุโรปและอาหรับมักเรียกชนชาติมอญว่า "รามัญเทศ" (Ramannadesn) ซึ่งแปลว่าประเทศมอญ ส่วนชาวพม่าจะเรียกชนชาติมอญว่า "เตलग" (Talains)

ในอดีตมอญได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ในบริเวณพม่าตอนล่าง ตามแนวบริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำอิรวดี ที่เมืองสะเทิม ทวันเท ทะละ และหงสาวดี จากการที่ มอญเป็นชนชาติที่รักความสงบ และชอบสร้างสมอารยธรรมความเจริญต่างๆมากมาย ทั้งในด้านวัฒนธรรม ศาสนา และการค้า ทำให้ไม่ได้รับเตรียมพร้อมสำหรับการทำสงคราม จนเป็นเหตุให้มอญ พ่ายแพ้และตกอยู่ใต้การปกครองของพม่า ในปี พ.ศ.1600 และในช่วงเวลาดังกล่าวกษัตริย์พม่าคือ พระเจ้าอนิรุช หรือพระเจ้าอโนรธามังช่อ (Anawrahta, 1587-1620) ก็ได้รวบรวมกวาดต้อนทั้งนักปราชญ์ ราชบัณฑิตต่างๆ รวมทั้งตัวหนังสือมอญนำไปคัดแปลงเป็นตัวหนังสือพม่า และรับเอาพุทธศาสนาและวัฒนธรรมอื่นๆของมอญไปด้วย ทำให้วัฒนธรรมของมอญได้แพร่กระจายไปสู่ชนชาติพม่าและชนกลุ่มน้อยอื่นๆในบริเวณใกล้เคียง

อย่างไรก็ตามแม้ว่าพม่าจะดำเนินนโยบายรวมชนชาติมอญให้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพม่าอย่างต่อเนื่องก็ตาม แต่ความต้องการสถาปนาเป็นชนชาติมอญยังคงเกิดขึ้นตลอดเวลา โดยในปี พ.ศ.1830 มอญก็ได้ตั้งตัวขึ้นเป็นอาณาจักรอีกครั้ง คือ อาณาจักรของราชวงศ์ชานตะเลง (Shan-Talaing) โดยมีพระเจ้าวาเรอ หรือ พระเจ้าฟ้ารั่ว (นามเดิมคือ มะกะโท) เป็นพระปฐมกษัตริย์ ซึ่งยุคนี้ถือได้ว่าเป็นยุคทองของมอญ(พ.ศ.1966-2082) เนื่องจากมีความสงบและรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมและการค้าขายอย่างมาก มีการติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศ มีความรุ่งเรืองในด้านพุทธศาสนา และหลักการปกครองโดยธรรม แต่ต่อมาไม่นานความเจริญของมอญในยุคนี้ได้สิ้นสุดลงพร้อมกับราชวงศ์ชาน-ตะเลง เนื่องจากปัญหาความไม่สงบภายใน และถูกรุกรานจากพม่า โดยพระเจ้าตะเบงระเวตี้ (Tabinshwehti, 2074-2093) จนต้องถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพม่าอีกครั้งหนึ่ง แต่มอญก็สามารถรวบรวมกำลังกันและประกาศอิสรภาพได้อีกในปี พ.ศ.2283 โดยสมเด็จพระพุทธเกษตร (Smin Htaw Buddhaketi, 2283-2290) ในขณะที่พม่าอยู่ในระหว่างทำศึกกับพวกฮ่อ และสงครามกับไทย อย่างไรก็ตามการรวมตัวของมอญครั้งสุดท้ายนี้ก็อยู่ได้ไม่นาน เมื่อพระเจ้าอลองพญายกทัพลงมาปราบมอญจน

ถึงหงสาวดี และได้มอญไว้ในอำนาจโดยเด็ดขาดใน พ.ศ.2300 อันเป็นเหตุให้มอญถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพม่าตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา โดยไม่มีโอกาสฟื้นตัวได้อีกจนกระทั่งปัจจุบัน

2) การอพยพเข้าสู่ประเทศไทย

การอพยพของชาวมอญเข้าสู่ประเทศไทยมีลักษณะต่อเนื่อง แต่ไม่มีการบันทึกไว้เป็นหลักฐาน โดยเฉพาะในยามพ่ายแพ้สงคราม หรือถูกบีบคั้นจากพม่า ชาวมอญก็จะอพยพเข้ามาหลบอาศัยในไทย และเมื่อใดที่สามารถกอบกู้เอกราชได้ก็จะอพยพกลับไป หรือบางส่วนก็อาจตั้งหลักแหล่งในไทย นอกจากนี้ ยังมีชาวมอญบางส่วนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามา แต่ก็ได้รับการยอมรับและการดูแลเป็นอย่างดีจากพระมหากษัตริย์ไทย ดังนั้นหากจะพิจารณาลำดับการอพยพที่สำคัญของมอญเข้าสู่ประเทศไทย สามารถแบ่งเป็นยุคสมัยต่างๆได้ดังนี้

2.1) สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ.2112-2133) การอพยพครั้งนี้เกิดขึ้นหลังจากพระนเรศวรได้ประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง และได้ชักชวนพระมหาเถรคันฉ่อง พระยาเกียรติ และพระยารามให้เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาด้วยกัน ซึ่งพระมหาเถรคันฉ่อง พระยาเกียรติ และพระยารามได้นำพาพรรคพวกชาวมอญเข้ามาด้วยเป็นจำนวนมาก โดยบริเวณที่โปรดเกล้าฯให้ชาวมอญตั้งบ้านเรือนอยู่ได้แก่ บริเวณบ้านใหม่มะขามหย่อง บางลี่ บางขาม บางประสม บ้านบางเพลิง บ้านไร่ ส่วนครอบครัวของพระยาเกียรติให้ตั้งบ้านเรือนที่ตำบลบ้านขมิ้น และครอบครัวพระมหาเถรคันฉ่องก็โปรดเกล้าฯให้ตั้งที่ตำบลหัวแหลม

2.2) สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ.2133-2148) การอพยพในครั้งนี้อมีความสำคัญมาก เพราะเกิดขึ้น 2 ครั้งติดต่อกัน กล่าวคือในปี พ.ศ.2136 เมื่อชาวมอญไม่สามารถทนต่อความเดือดร้อนที่ได้รับจากพม่าได้ ต่างก็พากันหนีเข้ามาอยู่ในประเทศไทย และอีกครั้งในปี พ.ศ.2138 เมื่อสมเด็จพระนเรศวรยกทัพขึ้นไปตีหงสาวดีเพื่อแก้แค้น แต่ก็ต้องเสด็จยกทัพกลับ เพราะได้ข่าวว่าพระเจ้าแปร พระเจ้าอังวะ และพระเจ้าตองอูจะยกกองทัพมาช่วยหงสาวดี แต่ระหว่างยกทัพกลับก็ได้กวาดต้อนครอบครัวมอญในหัวเมืองมณฑลหงสาวดีมาเป็นเชลยเป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นการตัดทอนกำลังข้าศึก ซึ่งมอญที่กวาดต้อนมาได้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณเดียวกับกลุ่มแรก

2.3) สมัยพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.2199-2231) การอพยพครั้งนี้เนื่องจากความไม่พอใจของมอญที่ต้องถูกเกณฑ์ให้ขึ้นไปช่วยรักษาเมืองอังวะของพม่าในการทำสงครามกับกองทัพจีนในปี พ.ศ.2203 ดังปรากฏว่ามอญที่ถูกเกณฑ์ 3,000 คนพากันหลบหนีระหว่างยกทัพขึ้นไป ครั้นเมื่อเสร็จศึกแล้วพม่าได้กลับมาเมืองเมาะตะมะแล้วให้จับกุมมอญที่หนีทัพมาลงโทษ โดยใช้ไฟคดล่อพร้อมๆกัน ผลทำให้มอญจึงพร้อมใจกันเป็นกบฏปล้นเมืองเมาะตะมะ แต่ก็รักษาเมืองอยู่ไม่ได้ เนื่องจากกองทัพจากหงสาวดีจะยกลงมาปราบ จึงได้อพยพครอบครัวจำนวนหลายพันคนออกจากเมืองเมาะตะมะมา

ทางเมืองสมิง ถึงด่านเจดีย์สามองค์เข้าประเทศไทยโดยมีสมิงนายอำเภอ 11 นายเป็นหัวหน้านำเข้ามา ครั้นเมื่อพระนารายณ์ทราบข่าวว่าพวกมอญจะเข้ามาสวามิภักดิ์จึงโปรดเกล้าให้ขุนนางนายกองเก่าออกไปรับครอบครัวมอญที่อพยพเข้ามาใหม่มายังกรุงศรีอยุธยา และแต่งตั้งหัวหน้ามอญทั้ง 11 คนให้มียศศักดิ์และให้ควบคุมดูแลพรรคพวก โดยให้ไปตั้งบ้านเรือนที่บ้านสามโคก ปลายเขตกรุงศรีอยุธยาต่อกับเมืองนนทบุรี และที่ริมวัดตองปุและแถวคลองคูจามในเขตพระนคร

2.4) สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ(พ.ศ.2275-2301) การอพยพของมอญในสมัยนี้มีด้วยกันหลายครั้ง ทั้งนี้เนื่องจากความอ่อนแอของกษัตริย์ในตอนปลายราชวงศ์ตองอู และเมื่อสิ้นราชวงศ์ตองอู พวกก็มีนโยบายปกครองมอญอย่างกตซีและปราบปรามมอญ ทำให้มีการสู้รบกับพม่าบ่อยครั้ง บางครั้งมอญก็ได้เปรียบ บางครั้งเมื่อพม่าปราบปรามลงได้ มอญก็พากันอพยพหนีเข้ามาในประเทศไทย เป็นเช่นนี้อยู่หลายครั้งหลายครา ซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็ทรงโปรดให้รับพวกมอญอพยพไว้ และให้ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณชานนคร เช่น บริเวณโพธิ์สามต้น

2.5) สมัยกรุงธนบุรี การอพยพครั้งนี้เนื่องจากการที่พระเจ้ามังระ(Hsinbyushin,2306-2319) วางแผนจะมาตีกรุงธนบุรี จึงได้เกณฑ์พวกมอญตามหัวเมืองต่างๆมาเตรียมการตั้งอยู่ชาง และทำทางแต่พวกมอญต่างไม่พอใจและพากันหนี พม่าจึงจับกุมตัวคนในครอบครัวมาเป็นตัวประกัน และนำครอบครัวมอญที่ยอมถูกเกณฑ์มาทำงานเข้าด้วย พวกมอญที่ถูกเกณฑ์รู้เข้าจึงพากันโกรธแค้นพร้อมใจกันฆ่าพม่าและยกทัพกลับ ซึ่งมอญที่ถูกเกณฑ์ในครั้งนี้มีพระยามอญเป็นหัวหน้า 4 คน คือ พระยาแจ้ง พระยาจู้ ตละเกลี้ยง และตละกลับ เมื่อพระยาแจ้งนำกองทัพกลับและได้กำลังสมทบจากมอญหัวเมือง จึงได้ยกทัพเข้าตีเมาะตะมะ สะโตง หงสาวดี และร่างกุ้ง พวกมอญสู้ไม่ได้ที่ร่างกุ้ง ต่างก็แตกหนีกระเจิงลงมา และพากันพึ่งไทย สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดให้เจ้าพระยาจักรีแม่ทัพใหญ่คุมทัพไปตีเชียงใหม่ไว้ให้ได้ก่อนที่พม่าจะยกทัพตามทัพมอญลงมา ทัพมอญที่หนีถอยลงมาครั้งนี้ต่างแยกออกเป็นหลายพวก

พวกที่อพยพเข้ามาทางด้านเมืองตาก พ.ศ.2317 มีสมิงสุหร่ายกลันเป็นหัวหน้า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้พระยากำแหงวิชิตคุมกองทัพไปรอรับอยู่ที่บ้านระแหง เมืองตาก

อีกพวกอพยพเข้ามาบ้านนาเกาะดอกเหล็ก แขวงเมืองตาก มีสุวรรณเทวะ กับ ทามุมวยเป็นผู้ควบคุมเข้ามาทางนี้

พวกสุดท้ายเข้ามาทางด้านเจดีย์สามองค์ มีจำนวนผู้อพยพมากกว่าทางอื่นๆ มีพระยาแจ้ง พระยากกลางเมือง ตละเกลี้ยง ตละกลับ ซึ่งเป็นหัวหน้ากลุ่มกบฏควบคุมมา สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดเกล้าฯให้พระยายมราช (แขก) คุมกองทัพไปตั้งรับที่ตำบลท่าดินแดง แขวงเมืองท่าขนุนในลำน้ำไทรโยค

ครอบครัวมอญที่อพยพเข้ามาครั้งนี้ได้โปรดเกล้าฯให้ไปตั้งบ้านเรือนที่ปากเกร็ด แขวงเมืองนนทบุรี และสามโคก แขวงเมืองปทุมธานี และได้โปรดเกล้าฯให้พระยาบำเรอศักดิ์ศรีกรุงเก่า ซึ่งเป็น

เชื้อสายมอญให้เป็นที่พระยารามัญวงศ์มียศเสมอจตุสดมภ์ หรือที่เรียกว่าจักรีมอญ เป็นหัวหน้าควบคุมดูแลกองมอญ อีกทั้งได้ตั้งให้พระยามอญ และหัวหน้ามียศศักดิ์เป็นข้าราชการทุกคน

2.6) สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การอพยพในครั้งนี้เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อันเป็นผลมาจากการที่ไม่สามารถทนต่อการกดขี่ข่มเหงจากพม่าไม่ได้ เนื่องจากพระเจ้าปดุง(Bodawpaya,2325-2362) ได้เกณฑ์แรงงานคนทั้งในเมืองพม่า รามัญ รวมทั้งเมืองประเทศราชต่างๆให้ไปสร้างพระมหาธาตุที่เมืองเมกุน ทำให้ผู้คนไม่มีเวลาทำมาหากิน อีกทั้งพม่าที่ได้รับการแต่งตั้งไปปกครองเกาะตะมะก็ข่มเหง และเบียดเบียนชาวมอญ ดังนั้นในปี พ.ศ.2358 ชาวมอญโดยมีตมิงสอดเบาเป็นหัวหน้า จึงพร้อมใจกันเป็นกบฏที่เมืองเกาะตะมะ จับพม่าฆ่าเสีย แล้วพากันอพยพเข้ามายังประเทศไทย

ชาวมอญที่อพยพมาครั้งนี้มาด้วยกันหลายทาง อาทิเช่น ด้านเมืองตาก เมืองอุทัยธานี ทางด้านด่านเจดีย์สามองค์ แขวงเมืองกาญจนบุรี โดยพระองค์ได้ส่งขุนนางผู้ใหญ่ให้ไปรับชาวมอญที่อพยพมา และโปรดเกล้าฯให้ไปตั้งบ้านเรือนที่ในแขวงเมืองปทุมธานี เมืองนนทบุรี และเมืองนครเขื่อนขันธ์ อีกทั้งยังโปรดเกล้าฯให้แต่งตั้งตมิงสอดเบาเป็น พระยารัตนจักร และบรรดาศักดิ์หัวหน้ารามัญอื่นๆที่มียศอยู่เดิมก็โปรดเกล้าฯให้เป็นพระยาทุกคน

3) การตั้งถิ่นฐานของชาวมอญในประเทศไทย

จากการที่ชาวมอญมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประเทศไทยมาตั้งแต่อดีต เมื่อใดที่ได้รับการบีบบังคับข่มเหงทางการเมือง การปกครอง มอญมักจะอพยพหลบหนีเข้ามายังประเทศไทย หรือกรณีเกิดศึกสงครามระหว่างไทย-พม่า ชาวมอญมักจะต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปด้วยทุกครั้ง ทำให้มอญบางส่วนต้องเข้ามาสู่ประเทศไทยในฐานะเชลยสงคราม บางกลุ่มเข้ามาลี้ภัยทางการเมือง และที่สำคัญมีมอญกลุ่มใหญ่ที่อพยพเข้ามาด้วยความสมัครใจ เพื่อขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระมหากษัตริย์ไทย ซึ่งเกือบทุกครั้งก็ครอบครัวมอญอพยพเข้ามายังประเทศไทย พระมหากษัตริย์ไทยก็จะโปรดเกล้าฯให้มีคนไปรับครอบครัวมอญ และทรงพระราชทานสถานที่ตั้งบ้านเรือนและที่ดินทำกิน พระราชทานข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็น

การตั้งถิ่นฐานของชาวมอญโดยส่วนใหญ่จะอยู่ริมแม่น้ำ โดยเฉพาะแม่น้ำทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ แม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง มอญที่อพยพเข้ามาในสมัยอยุธยา มักตั้งบ้านเรือนอยู่แถบชานพระนคร และบริเวณที่ติดต่อกับจังหวัดนนทบุรี พอมาถึงสมัยกรุงธนบุรีก็ได้โปรดเกล้าฯให้มอญที่เข้ามาในครั้งนั้นไปอยู่ที่ปากเกร็ด แขวงเมืองนนทบุรี และที่สามโคก แขวงเมืองปทุมธานี ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้มีการสร้างป้อมขึ้นที่ปากลัด และกำหนดให้เป็นเมืองใหม่อีกแห่งหนึ่งชื่อว่า "เมืองนครเขื่อนขันธ์" โดยรวมเนื้อที่บางส่วนของแขวงเมืองสมุทรปราการและ

แขวงเมืองกรุงเทพมหานครเข้าด้วยกัน จึงได้โปรดเกล้าฯให้ย้ายครัวมอญจากเมืองปทุมซึ่งเป็นพวกพระยาแจ้ง ส่วนหนึ่งไปไว้ที่นครเขื่อนขันธ์นี้ และโปรดเกล้าฯตั้งพระยาราม (สมิงทอมา) บุตรพระยามหาโยธาขึ้นเป็นพระยานครเขื่อนขันธ์รามัญราชชาติเสนาบดีศรีสงครามเป็นผู้รักษาเมือง มอญกลุ่มนี้จึงมักถูกเรียกว่า “มอญปากลัด” หรือ “มอญพระประแดง”

ต่อมาได้มีมอญอีกกลุ่มหนึ่งอพยพหนีพม่าเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร มอญกลุ่มนี้ได้เดินทางแยกย้ายเป็นหลายสาย เข้ามาทางเมืองตากบ้าง เมืองอุทัยธานีบ้าง ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นดำรงตำแหน่งพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ เสด็จไปรับครัวมอญที่เมืองนนทบุรี โดยเฉพาะบริเวณเกาะเกร็ดซึ่งในปัจจุบันมีชาวมอญตั้งถิ่นฐานอยู่กันอย่างหนาแน่น นอกจากนี้ได้ทรงโปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้มอญกลุ่มนี้บางส่วนไปตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ที่ ตำบลสามโคก แขวงเมืองปทุมธานี ซึ่งคนทั่วไปจึงมักเรียกมอญกลุ่มนี้ว่า “มอญสามโคก” (คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, 2540: 77-78)

นอกจากนี้มอญยังได้ขยายถิ่นฐานขึ้นไปตามลำน้ำท่าจีน และแม่กลอง เช่น อำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี และจังหวัดกาญจนบุรี สมุทรสาคร ลพบุรี อุทัยธานี ลำพูน ลำปาง ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งเราสามารถดูการกระจายตัวของชาวมอญได้ในตารางที่ 2

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 2 จำนวนประชากรคนมอญในประเทศไทย (2512-2515)

จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน	หลังคาเรือน	จำนวนคน
ปทุมธานี	6	39	151	3,216	22,230
สมุทรสาคร	2	13	44	2,793	20,312
ราชบุรี	2	10	47	2,378	15,480
กรุงเทพฯ	4	12	33	1,187	8,212
นนทบุรี	3	9	18	958	6,734
ลพบุรี	1	2	11	616	4,378
ธนบุรี	1	2	9	527	3,543
สมุทรปราการ	3	11	27	699	3,486
อยุธยา	4	6	18	303	2,071
นครปฐม	1	3	7	267	1,869
อุทัยธานี	2	4	15	292	1,514
สมุทรสงคราม	1	2	6	123	1,190
เชียงใหม่	1	1	2	222	948
เพชรบุรี	1	3	5	149	991
ลำพูน	1	1	1	126	739
สระบุรี	3	5	8	83	419
ตาก	1	1	1	22	112

ที่มา: ดัดแปลงจาก สุจริตลักษณ์และคณะ, 2538:14-15.

หมายเหตุ: ปัจจุบันยังไม่มีการสำรวจจำนวนชาวมอญที่แท้จริง ทั้งนี้เนื่องจากไม่สามารถแยกได้ว่าตนเองเป็นมอญหรือเป็นคนไทยได้อย่างชัดเจน

2) บทบาทของชาวมอญที่มีต่อสังคมไทย

1) ทางด้านพุทธศาสนา การเข้ามาของพระสงฆ์มอญทำให้เกิดคณะสงฆ์รามัญนิกายในประเทศไทย ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่คำสั่งสอนในพุทธศาสนาแบบรามัญนิกาย และการปฏิรูปศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 3 จนเกิดเป็นคณะสงฆ์นิกายใหม่ขึ้น คือ "ธรรมยุตินิกาย" อีกทั้งพระสงฆ์มอญยังมีบทบาทสำคัญในการสวดพระปริตร และทำน้ำพระพุทธรมนต์

1) ด้านการพัฒนาการศึกษา จากการศึกษาของ สุจริตลักษณ์ และคณะ (2538) ได้สรุปบทบาทของชาวมอญที่ต่อการศึกษาไว้ดังนี้ คือ

สมัยกรุงศรีอยุธยา พุทธศาสนานิกายรามัญได้เข้าประเทศไทยพร้อมๆกับการอพยพของชาวมอญ ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ซึ่งมีภิกษุสามเณรเข้ามามากมาย อาทิเช่น พระมหาเถรคันฉ่อง และพระภิกษุ สามเณรรามัญอื่นๆ โดยสมเด็จพระมหาธรรมราชาได้โปรดเกล้าฯให้พระมหาเถรคันฉ่องจำพรรษาอยู่ที่วัดมหาธาตุ และทรงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าคณะรามัญเพื่อปกครองดูแลพระสงฆ์รามัญด้วยกัน

การปกครองคณะสงฆ์รามัญจึงมีการปกครองแยกต่างหากจากคณะสงฆ์ไทย และมีเจ้าคณะใหญ่ปกครอง พร้อมด้วยพระราชาคณะชั้นรองๆเป็นผู้ช่วย ส่วนหัวเมืองใดที่มีพระสงฆ์รามัญอยู่ก็ให้เจ้าคณะเมืองประจำเมืองนั้นปกครองกันต่อไป

สมัยกรุงธนบุรี สภาพคณะสงฆ์ตกอยู่ในสภาวะเสื่อมโทรมและวุ่นวาย เนื่องจากการทำสงครามกับพม่า แม้ว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีจะได้ทรงพยายามฟื้นฟู ปรับปรุงคณะสงฆ์ แต่ก็ไม่มีหลักฐานใดๆที่กล่าวถึงคณะสงฆ์รามัญ ซึ่งอาจเป็นเพราะว่าคณะสงฆ์รามัญเป็นคณะย่อยที่รวมอยู่กับคณะใดคณะหนึ่งจึงไม่มีการกล่าวถึงเป็นพิเศษ แต่สภาพภาพคงไม่แตกต่างไปจากคณะสงฆ์ไทยมากนัก

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก(รัชกาลที่1) ได้ทรงฟื้นฟูการศาสนาอีกครั้ง และทรงแต่งตั้งพระมหาเถรฝ่ายรามัญ 3 รูปเป็นพระมหาสุเมธาจารย์องค์หนึ่ง พระไตรสรณธัมม์องค์หนึ่ง และพระมหาสุเมธน้อยองค์หนึ่ง อีกทั้งได้ทรงโปรดเกล้าฯให้พระสงฆ์รามัญมาอยู่ที่วัดทองนพคุณ โดยให้พระมหาสุเมธาจารย์เป็นเจ้าอาวาส ส่วนพระไตรสรณธัมม์ก็มีพระบรมราชโองการให้ไปอยู่วัดบางหลวง เป็นเจ้าคณะรามัญในแขวงธนบุรีและสามโคก พระสุเมธน้อยนั้นโปรดเกล้าฯให้ไปอยู่วัดบางยี่เรือใน

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย(รัชกาลที่2) ทางด้านคณะสงฆ์ไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก มีก็เพียงแต่มีชาวมอญ รวมทั้งพระภิกษุสามเณรอพยพเข้ามามากขึ้น พระองค์ได้ทรงโปรดเกล้าฯให้ไปอยู่ที่ปทุมธานี นนทบุรี เมืองนครเขื่อนขันธ์ ส่งผลให้จังหวัดดังกล่าวมีวัดเป็นจำนวนมากจนถึงทุกวันนี้

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่3) นับว่ามีการปรับปรุงคณะสงฆ์ครั้งสำคัญจนทำให้เกิดนิกายใหม่ในคณะสงฆ์ไทยคือ ธรรมยุติกาย ทั้งนี้เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(เมื่อครั้งผนวช)ได้ทรงศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน และพระสงฆ์รามัญได้มีบทบาทในการปฏิรูปครั้งนี้อย่างมาก กล่าวคือ พระภิกษุสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ(รัชกาลที่4) ทรงเห็นว่าวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยผิดไปจากแบบแผนพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ พระองค์จึงทรงพยายามแสวงหาทางปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับพระธรรมวินัยตามพุทธบัญญัติ ซึ่งขณะนั้นพระองค์ทรงได้กิตติศัพท์ว่ามีพระเถระรามัญรูปหนึ่งคือ พระสุเมธมุนี เป็นเจ้าอาวาสวัดบวรเมษบาล บวชมาแต่เมืองมอญ เป็นผู้รู้ข้อวัตรปฏิบัติแตกฉานในพระไตรปิฎกและประเพณีวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด พระภิกษุสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎจึงเสด็จไปทรงทำวิสาสะสนทนาด้วย ซึ่งพระสุเมธมุนีได้แสดงศาสนาวงศ์และข้อ

วัตรปฏิบัติของพระรามัญคณะที่ท่านอุปสมบทมาให้ทรงทราบจนเป็นที่พอพระทัย และเห็นว่าไม่ห่างไกลจากพระพุทธบัญญัติมากนัก ทำให้พระองค์ทรงเลื่อมใสที่จะประพจน์ปฏิบัติแบบพระรามัญ และยอมรับนับถือพระสุเมธมุนีเป็นพระอาจารย์ในการศึกษาพระธรรมวินัยและพระไตรปิฎก นอกจากนี้เพื่อให้แน่นพระราชหฤทัยในการอุปสมบทยิ่งขึ้น พระองค์พร้อมด้วยศิษย์ได้ทรงกระทำทัฬหกรรมอุปสมบทซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ณ สีมาท่าน้ำ หน้าวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ซึ่งพระภิกษุที่เป็นพระอุปัชฌาย์และนั่งปรกในครั้งนั้นล้วนเป็นพระรามัญทั้งสิ้นจำนวน 18 รูป และเมื่อพระภิกษุสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงผนวชแปลงเป็นรามัญนิกายแล้ว ก็ทรงร่วมสมาคมเฉพาะกับพระรามัญในคณะของพระสุเมธมุนีเท่านั้น มิได้ร่วมกับพระรามัญทั่วไป แต่ก็ทรงครองแหวกอย่างพระรามัญ แต่มาได้ทรงตั้งระเบียบวัตรปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์ธรรมยุติกขึ้น โดยทรงถือพระวินัยตามพระไตรปิฎกเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้ทำให้พระสงฆ์ธรรมยุติกจึงมีวัตรปฏิบัติต่างไปจากพระมหานิกาย และพระรามัญนิกาย มีแต่การนุ่งผ้าเท่านั้นที่ยังเหมือนพระรามัญ

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่4) การปกครองคณะสงฆ์ไทยยังคงเหมือนกับครั้งสมัยรัชกาลที่3 คือมีคณะใหญ่ 4 คณะคือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะอรัญวาสี ส่วนคณะธรรมยุตินั้นได้รับการยกย่องเป็นคณะหนึ่ง โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปวเรศวริยาลังกรณ์เป็นผู้บังคับบัญชา แต่ก็ยังรวมอยู่ในคณะกลาง ไม่ได้แยกออกเป็นคณะอีกต่างหาก ทั้งยังได้เพิ่มราชทินนามพระราชาคณะฝ่ายรามัญขึ้นอีก 2 ตำแหน่ง คือ พระรามัญมุนี และพระรามัญมหาเถร

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่5) ได้ทรงเพิ่มคณะธรรมยุติกขึ้นมาอีกคณะหนึ่ง และยุบคณะอรัญวาสีไปรวมกับคณะธรรมยุติ ได้มีการเพิ่มตำแหน่งพระอุบาลีคุณูปมาจารย์เป็นตำแหน่งเจ้าคณะรองฝ่ายอรัญวาสี คู่กับพระสาสนโสภณ เป็นตำแหน่งเจ้าคณะรองฝ่ายคณะธรรมยุติ ส่วนคณะเหนือ คณะกลาง และคณะใต้ยังคงอยู่ตามเดิม ส่วนคณะสงฆ์รามัญนิกายก็ยังคงแบ่งแยกกันขึ้นอยู่กับคณะทั้ง4 เช่นเดิม เพียงแต่การศึกษาเล่าเรียนของคณะสงฆ์รามัญเสื่อมถอยลงไปมาก ทำให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เสนาบดี กระทรวงธรรมการ เห็นควรให้รวมคณะสงฆ์รามัญนิกายทั้งหมดที่แยกกันขึ้นกับคณะต่างๆเข้าด้วยกัน และยกให้ไปขึ้นกับคณะธรรมยุติ ทั้งนี้เนื่องจากมีวิธีการคณะสงฆ์แบบเดียวกัน อันจะช่วยให้มีการปรับปรุงการศึกษาดีขึ้น และขอให้แต่งตั้งพระสุเมธอาจารย์ขึ้นเป็นเจ้าคณะใหญ่ และให้พระคุณวงศ์เป็นเจ้าคณะรอง ซึ่งการกระทำดังกล่าวก่อให้เกิดความแตกแยกในหมู่คณะสงฆ์รามัญขึ้น เนื่องจากไม่เลื่อมใสและไม่พอใจการปกครองของพระสุเมธอาจารย์ซึ่งเป็นเจ้าคณะใหญ่ วัดต่างๆได้พากันมาร้องเรียนกับกรมสังฆการี และบางวัดก็ได้เสียดออกจากการปกครองเจ้าคณะโดยไปขอแปลงเป็นธรรมยุติกและขอขึ้นกับธรรมยุติ ซึ่งวัดรามัญที่แปลงแล้วนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงรับให้ขึ้นในคณะธรรมยุติ

ดังนั้นจากปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นนี้ทำให้เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ได้ขอพระบรมราชานุญาตยก คณะรามัญทั้งในกรุงเทพและหัวเมืองให้ไปขึ้นกับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดราชบูรณะ ยกเว้นวัด บวรมงคล กับวัดรามัญที่แปลงเป็นธรรมยุติแล้ว ส่วนพระสุเมธอาจารย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวได้โปรดให้ถอดออกจากตำแหน่งเจ้าคณะ ให้เป็นเพียงเจ้าอาวาสวัดชนะสงครามเท่านั้น

ต่อมาในปี พ.ศ.2445 (ร.ศ.121) ทรงโปรดเกล้าฯให้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์แบ่งการปกครองออกเป็น 4 คณะคือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะธรรมยุติ และคณะกลาง ให้มีเจ้าคณะปกครองตาม ลำดับ คือ มีเจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง เจ้าคณะหมวด และเจ้า อาวาสวัด ส่วนคณะสงฆ์รามัญนิกายไม่ได้รับการยกย่องเป็นเอกเทศเช่นเดิม ผลทำให้ตำแหน่งเจ้า คณะใหญ่ฝ่ายรามัญสิ้นสภาพไปโดยสิ้นเชิง และไม่ปรากฏว่าได้มีการแต่งตั้งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายรามัญ อีกเลย.

สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่6) ได้ทรงมีการปรับปรุงการปกครอง คณะสงฆ์ครั้งสำคัญ กล่าวพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯได้ทรงมอบอำนาจ จากเดิมที่การปกครอง ดูแลคณะสงฆ์ถือเป็นพระราชภาระขององค์พระมหากษัตริย์ โดยมีกรมสังฆการี กระทรวงธรรมการเป็น ผู้สนองพระบรมราชโองการ ให้เปลี่ยนไปอยู่ในอำนาจการปกครองบังคับบัญชาของสมเด็จพระมหา สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส นับตั้งแต่นั้นมาทำให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร ญาณวโรรสทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์แรกของคณะสงฆ์ไทย ทรงมีอำนาจสิทธิขาดในการปก ครองคณะสงฆ์ และทรงเป็นผู้ทำให้คณะสงฆ์ได้ปกครองกันเองอย่างเป็นอิสระตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล (รัชกาลที่7-8) ได้มีการตราพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ขึ้น โดยมีสาระสำคัญอยู่ที่ การไม่แบ่งแยกนิกาย มุ่งรวมนิกายต่างๆให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวคือ "คณะสงฆ์ไทย" ส่วนรูปแบบการปก ครองแบ่งเป็นฝ่ายนิติบัญญัติ ได้แก่ สังฆสภา ฝ่ายบริหาร ได้แก่ สังฆมนตรี ฝ่ายการวินิจฉัยอธิกรณ์ ได้ แก่ คณะวินัยธร (เทียบเท่าฝ่ายตุลาการของฝ่ายบริหารบ้านเมือง) แต่การปกครองคณะสงฆ์ตามแบบ ดังกล่าวไม่ราบรื่นเท่าที่ควร จึงมีการตกลงกันใหม่เมื่อวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ.2494 ว่าการปกครองคณะ สงฆ์ไทย ให้แยกกันปกครองตามนิกาย แต่ให้ใช้พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 เป็นหลัก ในการปกครอง ส่วนคณะสงฆ์รามัญที่เป็นธรรมยุติให้ขึ้นตรงต่อเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติ หรือเจ้าคณะ ธรรมยุติในเมืองนั้นๆ ส่วนพระรามัญที่ไม่ใช่ธรรมยุติก็น่าจะมีปัญหาอะไรสามารถแยกปกครองตามนิกาย ของตน

สมัยรัชกาลปัจจุบัน ได้มีการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่งเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติปก ครองคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 (ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน) ให้การปก ครองคณะสงฆ์กลับไปใช้แบบมีมหาเถรสมาคม โดยมีสมเด็จพระสังฆราช ทรงดำรงตำแหน่งประธาน กรรมการมหาเถรสมาคม ส่วนกรรมการมหาเถรสมาคม ประกอบด้วยสมเด็จพระราชาคณะซึ่งเป็น

กรรมการโดยตำแหน่ง 6 รูป และเป็นกรรมการที่สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งอยู่ในตำแหน่งคราวละ 2 ปี 8 รูป เป็นฝ่ายมหานิกาย 4 รูป ฝ่ายธรรมยุติ 4 รูป ฉะนั้นโดยนิตินัยคณะสงฆ์มีคณะเดียวคือ คณะสงฆ์ไทย แต่โดยพฤตินัยแล้วยังคงแยกเป็น 2 คณะอยู่ คือ ธรรมยุติ กับ มหานิกาย การปกครองในส่วนภูมิภาคก็ปกครองตามนิกายเหมือนก่อน แต่การบริหารส่วนกลางอยู่ในรูปมหาเถรสมาคม

ในปัจจุบันวัดพระสงฆ์รามัญโดยทั่วไปได้มีพระสงฆ์ไทยรวมอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะวัดบางแห่งตั้งอยู่ในชุมชนชาวไทย การผสมกลมกลืนระหว่างคนมอญและคนไทยทำให้พระไทยและพระรามัญไม่มีความแตกต่างกัน เพียงแต่ในปัจจุบันนี้ไม่มีตำแหน่งพระราชาคณะฝ่ายรามัญในราชทินนามดังเช่นที่เคยมีมาแต่โบราณเท่านั้น

2) การสวดพระปริตร เป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งของพระสงฆ์รามัญที่มีมาแต่โบราณ และได้รักษาสืบต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน และเป็นพระราชประเพณีอย่างหนึ่งของราชสำนักไทยจนทุกวันนี้

การสวดปริตร เป็นการสวดเพื่อคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายต่างๆ (ปริตร แปลว่า คุ้มครอง)ชาวไทยรับตำราการสวดพระปริตรมาจากลังกา 2 ชนิดโดยผ่านทางชาวมอญ คือ ราชปริตร 7 ตำนาน และราชปริตร 12 ตำนาน ในอดีตถ้าเป็นงานมงคลสำคัญ เช่น ทำบุญบ้าน ฉลองพระ โขนจุก ฯลฯ เป็นต้น จะสวดปริตร 7 ตำนาน ถ้าเป็นงานใหญ่ เช่น พระราชพิธีสวดมนต์วันเดียว เช่น พิธีถือน้ำ พิธีแรกงาน ฉลองอายุ งานแต่งงาน ฯลฯ เป็นต้น จะสวดปริตร 12 ตำนาน ต่อมาปริตร 12 ตำนานใช้เฉพาะงานหลวงเท่านั้น เช่น ในพระราชพิธีต่างๆ

สำหรับกระบวนการสวดพระปริตรนั้น พระแต่ละนิกายจะสวดทำนองแตกต่างกัน แต่ถ้าสวดรวมกันจะใช้ทำนองของมหานิกาย ส่วนระเบียบพระปริตรนั้น ของพระมหานิกายกับพระรามัญนิกายสวดเหมือนกัน แต่พระธรรมยุตินิกายมีการแก้ไขหลายแห่ง และจะสวดแค่ปริตร 7 ตำนานเท่านั้น

การสวดพระปริตรทำน้ำพระพุทธมนต์ ถือเป็นการสำคัญในพระราชประเพณีอย่างหนึ่ง มีตำแหน่งพระครูปริตรไทย 4 รูป พระครูพระปริตรรามัญ 4 รูป สำหรับการสวดทำน้ำพระพุทธมนต์ในบรรดางานพระราชพิธีมีสงฆกรรมพิเศษ จะมีพระราชาคณะไทยรูปหนึ่ง รามัญรูปหนึ่ง กับพระครูพระปริตรทั้ง 8 รูปสวดทำน้ำพระพุทธมนต์สำหรับใช้สงฆกรรมพิเศษทุกงาน และปกติแล้ว พระครูพระปริตรรามัญต้องเข้ามาสวดทำน้ำพระพุทธมนต์ที่หอศาสตราคมทุกวัน และน้ำมนต์ส่วนหนึ่งต้องแบ่งส่งไปสำหรับเป็นน้ำสรงพระพักตร์และโลงศพอีกส่วนหนึ่งใส่บาตร 2 ใบให้สังฆการีถือตามพระปริตร 2 รูป เข้าเดินประพรมด้วยหญ้าคาที่ในพระราชวังในเวลา 14 นาฬิกาทุกวัน เสมอมาตั้งแต่โบราณ พระครูปริตรรามัญ 4 รูปที่ทำหน้าที่สวดพระปริตรทำน้ำพระพุทธมนต์ที่หอศาสตราคมในพระบรมมหาราชวัง ได้แก่ พระครูราชสังวร พระครูสุนทรวิลาส พระครูราชปริตร และพระครูสิทธิเดชะ ในสมัยรัตนโกสินทร์พระครูทั้ง 4 รูปนี้ประจำอยู่ที่วัดชนะสงคราม

อย่างไรก็ตามประเพณีการสวดพระปริตรแบบรามัญเป็นประจำทุกวันได้ถือปฏิบัติมาจนกระทั่งถึง พ.ศ.2489 ปรากฏว่าพระภิกษุที่สามารถสวดรามัญได้นั้นมีน้อยรูปไม่พอจะสลับเปลี่ยนกันมาทำการสวดพระปริตรได้ทุกวัน จึงได้มีการขอพระบรมราชานุญาตให้ลดวันลงมา โดยทำการสวดเฉพาะวันธรรมสวนะเท่านั้น พิธีการสวดก็ยังคงเป็นไปตามปกติเช่นที่เคยปฏิบัติมา

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าชาวมอญได้มีบทบาทอย่างมากต่อการวิวัฒนาการพุทธศาสนาในประเทศไทย ทั้งในแง่ของการเป็นสื่อกลางในการนำพระพุทธศาสนามอญนิกายเข้ามาเผยแพร่ในไทย จนเกิดการปฏิรูปพุทธศาสนา และมีธรรมยุตินิกายเกิดขึ้น และมีการปรับปรุงวัดปฏิบัติที่ใกล้เคียงกับพระไตรปิฎก ทั้งนี้เนื่องจากพระสงฆ์รามัญได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติตนเคร่งครัดในพระธรรมวินัยมาแต่โบราณ และถือว่าเป็นพระธรรมวินัยที่ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้การสวดพระปริตรซึ่งเป็นธรรมเนียมของพระสงฆ์รามัญก็ได้มีบทบาทในพระราชพิธีต่างๆของพระมหากษัตริย์ไทยตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

2) ด้านประเพณี วัฒนธรรมและสังคม ชาวมอญที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยได้นำขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม และประเพณีต่างๆเข้ามาสู่ประเทศไทย อีกทั้งยังได้ยึดถือปฏิบัติสืบต่อมาอย่างเคร่งครัด จนบางส่วนของวัฒนธรรมเหล่านั้นได้เข้ามาอิทธิพลต่อสังคมไทยด้วย อาทิเช่น คนตรี อักษรศาสตร์และวรรณคดี และประเพณีบางอย่าง

1) ด้านดนตรี เครื่องดนตรีของมอญที่ไทยรับมาใช้กันโดยทั่วไป คือ ปี่พาทย์มอญ ซึ่งนำมาใช้ในงานศพ เนื่องจากฟังดูโศกครวญชวนให้เศร้าโศก อย่างไรก็ตามในความเป็นจริงใช้ปี่พาทย์มอญเป็นเครื่องบรรเลงประจำกลุ่มของตนในทุกโอกาสไม่ว่าจะเป็นงานมงคล หรืองานอวมงคล รวมทั้งการทรงเจ้าเข้าผี เพลงมอญที่ใช้จะมีลักษณะเฉพาะและเป็นแบบแผน ชาวมอญเกือบทุกคนจะฟังเพลงของตนออก และรู้ได้ทันทีว่างานนั้นเป็นงานประเภทใด

การเข้ามาของปี่พาทย์มอญไม่สามารถระบุเวลาได้อย่างชัดเจน เนื่องจากชาวมอญอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศไทยหลายคราว แต่สันนิษฐานว่าเริ่มมีครั้งแรกในสมัยอยุธยา แม้ว่าในเบื้องต้นจะมีได้นำเครื่องดนตรีเข้ามาพร้อมกับตน แต่ก็อาจมาหาวัสดุในประเทศไทยและสร้างขึ้นตามภูมิความรู้ของตน แต่ที่แน่นอนคือ มีการบรรเลงปี่พาทย์มอญแล้วในสมัยกรุงธนบุรีในงานฉลองพระแก้วมรกต ดังมีหลักฐานปรากฏตามหมายรับสั่งในงานฉลองพระแก้วมรกตว่า "ในระยษที่ว่างนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พิณพาทย์ไทย พิณพาทย์รามัญ และมโหรีไทย มโหรีแขก ฝรั่ง มโหรีจีน ญวน เขมร สลับเปลี่ยนกันสลับโฆส 2 เดือน กับ 12 วัน พระราชทานเบี้ยเลี้ยงผู้ที่มาเล่นนั้น..พระยารามัญวงศ์ มโหรีมอญ คนเพลง ชาย 2 หญิง 2 พิณพาทย์ 9 ...หมื่นเสนาะภูบาล...พิณพาทย์ไทย 5 รามัญ 5 ลาว 15" (ไพโรจน์,2537:44)

อย่างไรก็ตามคนไทยในปัจจุบันต่างยึดถือกันว่า ปี่พาทย์มอญใช้บรรเลงได้แต่ในงานศพเท่านั้น ที่เป็นดังนี้เพราะว่าในสมัยก่อนโดยเฉพาะตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้เห็นปี่พาทย์มอญที่มา

บรรเลงในงานของไทยก็แต่เฉพาะในงานพระบรมศพเท่านั้น ขณะที่ปีพาทย์ของไทย ซึ่งเป็นของหลวง นั้นบรรเลงเฉพาะเวลาทรงธรรมเท่านั้น เมื่อเห็นเป็นเช่นนี้จึงค่อยๆ เอาอย่างกันต่อๆ มา เมื่อมีงานศพ ท่านผู้ใหญ่ อันเป็นที่เคารพนับถือ หรือนุคคลชั้นสูง ก็จะหาปีพาทย์มอญมาประโคมเป็นเกียรติและยึดถือเป็นแบบอย่างสืบมา ตัวอย่างเช่น เมื่อครั้งที่สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงแก่สวรรคตนั้น การที่พระองค์ท่านเป็นกุลสตรีในตระกูลเชื้อสายมอญย่านบางช้าง อัมพวา (พระนามเดิม "ท่านนาค") ดังนั้นในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ปีพาทย์มอญและมอญรำขึ้นในวโรกาสนั้นด้วย(ไพโรจน์, 2537: 44-45) หรือกรณีงานพระศพสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ 4 ด้วยทูลกระหม่อมทรงพระราชดำริว่าสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีทรงเป็นเชื้อมอญ และในงานพระศพพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นเชื้อสายของสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ก็ได้โปรดให้มีปีพาทย์มอญเพิ่มขึ้น ปีพาทย์มอญและมอญรำจึงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของงานศพไปอย่างสมเหตุสมผล จนส่งผลให้มีการปฏิบัติตามต่อกันมาโดยเข้าใจว่างานศพต้องมีปีพาทย์มอญ จึงจะเป็นศพผู้ดี ซึ่งในความเป็นจริงชาวมอญใช้ปีพาทย์มอญทั้งในงานมงคลและอวมงคล

เครื่องปีพาทย์มอญในตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 5 มีชนิดของเครื่องดนตรีไม่มากเท่ากับปัจจุบัน โดยมีเพียง 5 ชิ้นเท่านั้นได้แก่ ปี่มอญ กระจับปี่ (ซึ่งของไทยมี 16 ลูก เรียงลำดับกันตั้งแต่ลูกต่ำสุดถึงลูกยอด ส่วนของมอญมี 15 ลูก) ตะโพนมอญ (คล้ายของไทยแต่ใหญ่กว่า) และเปิงมางคอก (โดยมากมี 7 ลูก มีเสียงสูงต่ำตามลำดับ แขนงอยู่กับคอกเป็นวงล้อมตัวผู้ตี) โดยเฉพาะเปิงมางคอกเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งที่ลบล้างข้อสันนิษฐานว่าปีพาทย์มอญจะใช้เฉพาะบรรเลงงานศพเท่านั้น เนื่องจากผู้บรรเลงเปิงมางคอกจะต้องตีกองเปิงมางคอกด้วยมือทั้งสองอย่างรวดเร็ว พร้อมกับออกท่าทาง ไกวแขน โยนมือ โยกตัว อย่างสนุกสนาน ยิ่งในงานวัดหรืองานบรรเลงประกอบการรำผี บรรดาหนุ่มสาวจะร่วมสนุกกับวงปีพาทย์มอญอย่างครึกครื้น โดยเข้ามาร่วมตีไม้ไผ่ที่วางทอดยาวลำหนึ่ง หรือหลายลำ ใช้ไม้เล็กๆ ตีลงบนลำไม้ไผ่ตามจังหวะแห่งดนตรี พร้อมกับออกเสียงลูกล่อลูกขัด ตามอารมณ์พาไป โดยมีได้ส่งผลเสียต่อการบรรเลงแต่อย่างใด ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์เมื่อปีพาทย์ของไทยได้วิวัฒนาการขึ้นตามลำดับโดยการเพิ่มเครื่องดนตรีบางชิ้นเข้าไปในวงปีพาทย์ไทย ทำให้เกิดเป็นปีพาทย์เครื่องคู่ ปีพาทย์เครื่องใหญ่ ปีพาทย์มอญที่บรรเลงในไทยก็ได้เพิ่มเติมและปรับปรุงขึ้นโดยอนุโลมตามแบบไทยตลอดมาทุกกระยะ

แต่เดิมนั้นปีพาทย์มอญมีอยู่แต่ในตำบลหมู่บ้านมอญ ผู้บรรเลงก็เป็นชาวมอญล้วนๆ ภายหลังเมื่อประชาชนชาวไทยนิยมการมีปีพาทย์มอญในงานศพกันมากขึ้น เจ้าของปีพาทย์ไทยจึงสร้างวงปีพาทย์มอญขึ้นและให้ศิลปินไทยฝึกหัด รำเรียนเพลงมอญสืบต่อมา โดยเพลงมอญที่ไทยรับเอาไปใช้ในการบรรเลงปีพาทย์มอญ อาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

ประเภทที่ 1 เป็นเพลงที่ครูพิณพาทย์ไทยประดิษฐ์ขึ้นให้มีสำเนียงเป็นมอญปนในบางวรรค เช่น เพลงแขกมอญบางขุนพรหม มอญดูดาว มอญโยนดาบ มอญบางจะเกร็ง เป็นต้น หรือเพลง

ไทยที่ลอกเอาเพลงมอญมาเกือบทั้งเพลง ได้แก่ เพลงมอญกละ หรือมอญคละ ส่วนเพลง

ประเภทที่ 2 เป็นเพลงเนื้อมอญแท้ทั้งหมดวงปีพาทย์มอญของคนไทยรับเอามาใช้ บรรเลง อาทิเช่น เพลงประจำบ้านทางตรง เพลงประจำบ้านทางกลาง (2 เพลงนี้นิยมใช้บรรเลงเพื่อ ประโคมในงานศพที่บ้าน) เพลงประจำวัดทางตรง เพลงประจำวัดทางกลาง (2 เพลงนี้นิยมบรรเลงเพื่อ ประโคมในงานศพที่วัด) เพลง "แป๊ะ-มัง-พู่" เพลง "จ้อ-มัวเลี้ยงะปาด" ฯลฯ เป็นต้น ฉะนั้นปัจจุบันนี้วงปี พาทย์มอญทั้งของไทยและชาวมอญ ต่างนิยมเล่นเพลงเหล่านี้ในงานต่างๆอยู่เป็นนิตย

2) ทางด้านอักษรศาสตร์และวรรณคดี มอญเป็นชนชาติหนึ่งที่มีภาษาเป็นของตนเอง และได้ประดิษฐ์อักษรมอญขึ้นใช้โดยการปรับปรุงจากแบบอักษรปีละวะของอินเดียฝ่ายใต้ เมื่อ ก่อนจะมีลายสือไทย คนไทยได้ใช้อักษรมอญมาก่อน ในตำนานอักษรไทยฉบับของ ศ.ยอร์ช เซเดส์ กล่าวไว้ว่า "เมื่อชาวไทยยังอยู่ถิ่นเดิมฝั่งตอนใต้ของประเทศจีน ไม่ปรากฏว่าใช้หนังสืออะไร ครั้งต่อมา เมื่อราว พ.ศ.400 ชาวไทยได้อพยพจากถิ่นเดิมมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ติดต่อกับอาณาจักรมอญ ในเวลานั้น เป็นเวลาที่เมืองมอญกำลังเจริญรุ่งเรืองอยู่ในทางตะวันตก ชาวไทยจึงได้รับอารยธรรมหลายอย่าง เช่น ความรู้ทางพระพุทธศาสนา และทางอักษรศาสตร์ โดยเฉพาะชาวไทยได้ศึกษาภาษามอญและได้นำตัว อักษรมอญมาแปลงใช้เขียนภาษาไทย เนื่องจากลักษณะอักษร อาหม ลือ และอักษรฎไทย ที่ใช้กันอยู่ ในปัจจุบันล้วนเป็นลักษณะของอักษรมอญเก่านั้น หรือพวกไทยน้อย ซึ่งลงมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ทาง ลำน้ำยม คือไทยภาคกลางชั้นแรกก็คงใช้อักษรไทย ที่ได้แบบมาจากมอญเหมือนพวกไทยอื่นๆด้วย (วิวัฒนา,2541:13)

การที่ไทยมีความสัมพันธ์กับมอญมาเป็นเวลานานได้มีการยืมคำมอญบางคำมาใช้ใน ภาษาไทย อาทิเช่น คำว่า กุง นาย คลอง ฯลฯ เป็นต้น โดยคำว่า "กุง" เป็นภาษามอญแปลว่า "แม่ น้ำ" ไทยเรานำมาใช้ในความหมายว่าเมืองหลวง เนื่องจากว่าเมืองหลวงของไทยมักจะต้องอยู่ใกล้แม่น้ำ ส่วนคำว่า "นาย"ในภาษามอญเป็นคำที่ใช้หน้าหน้าชื่อบุคคลที่เป็นชายสูงอายุ และใช้เป็นคำประกอบ ตำแหน่งหน้าที่เพื่อยกย่องด้วย เช่น นายเรือ นายช่าง เป็นต้น และคำว่า "คลอง" ก็มาจากภาษามอญ แปลว่า ทาง เช่น คลองเลื่อย คลองธรรม ไทยเรานำมาใช้เป็นสามัญในความหมายว่าทางน้ำ (สุภรณ์ ,2541:168)

นอกจากนี้ในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้มีการแปลพงศาวดารมอญสมัยพระเจ้าราชาธิราช เป็นกวีนิพนธ์เรื่อง ราชาธิราช ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับพงศาวดารมอญ ตั้งแต่เริ่มสร้างเมืองเมาะตะมะ แต่รายละเอียดส่วนใหญ่เป็นเรื่อง มหายุทธสงครามระหว่างพระเจ้าราชาธิราช (มอญ) กับ พระเจ้าฝรั่ง มังฆ้อง (พม่า) โดยวรรณคดีดังกล่าวนอกจากจะมีความสนุกสนานแล้วยังมีสาระเพิ่มพูนสติปัญญา ด้วย อีกทั้งภาพลักษณ์ของชาวมอญในด้านความเป็นอยู่ คติความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ต่างๆยังปรากฏในวรรณคดีไทยบางเรื่องด้วย เช่น ขุนช้างขุนแผน ตอนพระไวยแตกทัพ (สุภรณ์,2541:168-169)

ไทยที่ลอกเอาเพลงมอญมาเกือบทั้งเพลง ได้แก่ เพลงมอญกละ หรือมอญคละ ส่วนเพลง

ประเภทที่ 2 เป็นเพลงเนื้อมอญแท้ทั้งหมดวงปีพาทย์มอญของคนไทยรับเอามาใช้ บรรเลง อาทิเช่น เพลงประจำบ้านทางตรง เพลงประจำบ้านทางกลาง (2 เพลงนี้นิยมใช้บรรเลงเพื่อ ประโคมในงานศพที่บ้าน) เพลงประจำวัดทางตรง เพลงประจำวัดทางกลาง (2 เพลงนี้นิยมบรรเลงเพื่อ ประโคมในงานศพที่วัด) เพลง "แป๊ะ-มั่ง-พลุ" เพลง "จ้อ-มัว-เลียะป้าด" ฯลฯ เป็นต้น ฉะนั้นปัจจุบันนี้วงปี พาทย์มอญทั้งของไทยและชาวมอญ ต่างนิยมเล่นเพลงเหล่านี้ในงานต่างๆอยู่เป็นนิตย

2) ทางด้านอักษรศาสตร์และวรรณคดี มอญเป็นชนชาติหนึ่งที่มีภาษาเป็นของตนเอง และได้ประดิษฐ์อักษรมอญขึ้นใช้โดยการปรับปรุงจากแบบอักษรปัจฉิมของอินเดียฝ่ายใต้ เมื่อ ก่อนจะมีลายสือไทย คนไทยได้ใช้อักษรมอญมาก่อน ในตำนานอักษรไทยฉบับของ ศ.ยอร์ช เซเดส์ กล่าวไว้ว่า "เมื่อชาวไทยยังอยู่ถิ่นเดิมฝั่งตอนใต้ของประเทศจีน ไม่ปรากฏว่าใช้หนังสืออะไร ครั้งต่อมา เมื่อราว พ.ศ.400 ชาวไทยได้อพยพจากถิ่นเดิมมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ติดต่อกับอาณาจักรมอญ ในเวลานั้น เป็นเวลาที่เมืองมอญกำลังเจริญรุ่งเรืองอยู่ในทางตะวันตก ชาวไทยจึงได้รับอารยธรรมหลายอย่าง เช่น ความรู้ทางพระพุทธศาสนา และทางอักษรศาสตร์ โดยเฉพาะชาวไทยได้ศึกษาภาษามอญและได้นำตัว อักษรมอญมาแปลงให้เขียนภาษาไทย เนื่องจากลักษณะอักษร อาหม ลือ และอักษรฎไทย ที่ใช้กันอยู่ ในปัจจุบันล้วนเป็นลักษณะของอักษรมอญเก่าทั้งนั้น หรือพวกไทยน้อย ซึ่งลงมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ทาง ลำน้ำยม คือไทยภาคกลางชั้นแรกก็คงใช้อักษรไทย ที่ได้แบบมาจากมอญเหมือนพวกไทยอื่นๆด้วย (วัฒนา,2541:13)

การที่ไทยมีความสัมพันธ์กับมอญมาเป็นเวลานานได้มีการยืมคำมอญบางคำมาใช้ใน ภาษาไทย อาทิเช่น คำว่า กุ้ง นาย คลอง ฯลฯ เป็นต้น โดยคำว่า "กุ้ง" เป็นภาษามอญแปลว่า "แม่ น้ำ" ไทยเรานำมาใช้ในความหมายว่าเมืองหลวง เนื่องจากว่าเมืองหลวงของไทยมักจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ ส่วนคำว่า "นาย"ในภาษามอญเป็นคำที่ใช้สำหรับชื่อบุคคลที่เป็นชายสูงอายุ และใช้เป็นคำประกอบ ตำแหน่งหน้าที่เพื่อยกย่องด้วย เช่น นายเรือ นายช่าง เป็นต้น และคำว่า "คลอง" ก็มาจากภาษามอญ แปลว่า ทาง เช่น คลองเลื่อย คลองธรรม ไทยเรานำมาใช้เป็นสามัญในความหมายว่าทางน้ำ (สุภรณ์ ,2541:168)

นอกจากนี้ในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้มีการแปลพงศาวดารมอญสมัยพระเจ้าราชาธิราช เป็นกวีนิพนธ์เรื่อง ราชาธิราช ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับพงศาวดารมอญ ตั้งแต่เริ่มสร้างเมืองเมาะตะมะ แต่รายละเอียดส่วนใหญ่เป็นเรื่อง มหายุทธสงครามระหว่างพระเจ้าราชาธิราช (มอญ) กับ พระเจ้าฝรั่ง มังเม่อง (พม่า) โดยวรรณคดีดังกล่าวนอกจากจะมีความสนุกสนานแล้วยังมีสาระเพิ่มพูนสติปัญญา ด้วย อีกทั้งภาพลักษณ์ของชาวมอญในด้านความเป็นอยู่ คติความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ต่างๆยังปรากฏในวรรณคดีไทยบางเรื่องด้วย เช่น ชุนช้างชุนแผน ตอนพระไวยแตกทัพ (สุภรณ์,2541:168-169)

ต่างๆ ตั้งแต่ภาคกลางไปจนถึงพิษณุโลก อุดรดิตต์ สินค้าที่มอญชาวเรือนำไปขายนั้นนอกจากเป็นพวกเครื่องปั้นดินเผาแล้ว ยังมีจากมณฑลลึงคะ กะปิ น้ำปลา ฯลฯ มอญชาวเรือจะใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในเรือ เวลาไปค้าขายก็จะพากันไปทั้งครอบครัว นอกจากนี้อาชีพการค้าขายก็เป็นอาชีพหนึ่งที่ชาวมอญทำกันมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แบบบริเวณบางซูด นนทบุรี

ชาวมอญยังมีบทบาทในการพัฒนาประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวคือมีมอญจำนวนหนึ่งพากันเข้าซื้อโดยมีสมเด็จพระปิยะมหาราชเป็นหัวหน้า มาขอพระบรมราชานุญาตจับจองที่รกร้างว่างเปล่าบริเวณตำบลบางบางเสาะ แขวงเมืองสมุทรปราการ เพื่อปรับเป็นที่นา และขอขุดคลองขึ้นสายหนึ่งเพื่อใช้ในการเพาะปลูกในที่นา นั้น โดยชาวมอญเหล่านั้นจะช่วยกันออกเงินจ้างจีนมาทำการขุดแล้วยกให้เป็นคลองของรัฐ ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวก่อให้เกิดผลทางเศรษฐกิจหลายประการ คือ ทำให้ที่ดินรกร้างเกิดประโยชน์ในทางเกษตรกรรม ช่วยเพิ่มผลผลิต การขุดคลองยังใช้เป็นเส้นทางขนส่งสินค้าของประชาชนโดยทั่วไป

ในส่วนของแรงงานอันเป็นพื้นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจในสมัยอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือแรงงานไพร่หลวง ในฐานะที่ชาวมอญเป็นไพร่หลวงด้วยจึงมีส่วนในการสร้างสรรคเศรษฐกิจไทยในสมัยนั้นอย่างมาก กล่าวคือ ทางราชการได้ใช้แรงงานของไพร่หลวงมอญในกิจการด้านต่างๆที่เป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจ ได้แก่ การขุดลอกคูคลอง เพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมและประโยชน์ทางเกษตรกรรม หรือใช้ในการลำเลียงเสบียงอาหารในยามสงคราม เป็นต้น

นอกจากนี้ทางราชการยังมีรายได้จากการจัดเก็บภาษีอากรจากชาวมอญในการประกอบอาชีพต่างๆ อาทิเช่น ชาวนามอญต้องเสียอากรค่านา ซึ่งโดยปกติจะเสียเป็นช้างเปลือกที่เรียกว่า "หางข้าว" ตามอัตราที่ราชการกำหนด กรมนาจะเป็นผู้ทำหน้าที่ในการเก็บรวบรวมหางข้าวขึ้นอ้างหลวงทุกปี ในบางสมัยให้ชาวนาเสียเป็นเงินแทนหางข้าว หรือบางสมัยก็สามารถเสียทั้งเป็นเงินและหางข้าว

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าชาวมอญในสังคมไทยเป็นกลุ่มเศรษฐกิจที่สำคัญกลุ่มหนึ่งในอดีต มีบทบาทในการเป็นผู้ประกอบการสำคัญทางเศรษฐกิจ คือเป็นทั้งผู้ผลิตและผู้ขาย มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก่อนหน้าการเข้ามามีบทบาทในด้านนี้ของชาวจีน นอกจากนี้ภายใต้ระบบไพร่ ไพร่หลวงรามัญยังเป็นที่มาของรายได้ส่วนหนึ่งของรัฐทั้งในรูปแรงงาน เงิน สิ่งของ ตลอดจนภาษีอากรที่เกิดจากการประกอบอาชีพต่างๆของชาวมอญ

4) ด้านการเมืองและการปกครอง

ชาวมอญได้มีบทบาทในด้านการเมืองการปกครองในสังคมไทยในลักษณะต่างๆตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนี้

1) **ด้านหลักการปกครอง** จากการศึกษาของสุภรณ์ (2540) ชี้ให้เห็นว่าไทยได้รับเอาคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ หรือที่มอญเรียกว่า "ธรรมลัตถัม" จากมอญ มาใช้เป็นแม่บท หรือแบบแผนในกฎหมายไทย ซึ่งคัมภีร์ดังกล่าวมีต้นเค้ามาจากพระมนูธรรมศาสตร์ หรือ มานวศาสตร์ของอินเดีย

อินเดีย อันเป็นคัมภีร์พราหมณ์ของชาวฮินดู ในพระมนูธรรมศาสตร์ได้บรรยายถึงอุดมคติของชนที่นับถือศาสนาพราหมณ์ซึ่งต้องศึกษาต่อเนื่องกันไปกับการศึกษาพระเวท แต่เนื่องจากมอญเป็นชาวพุทธจึงได้นำพระมนูธรรมศาสตร์มาดัดแปลงและเลือกเฉพาะหลักกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการปกครองเท่านั้น เพื่อนำมาปรับใช้กับพุทธศาสนา ฉะนั้นจึงปรากฏว่าลักษณะของเรื่องในพระธรรมศาสตร์ของอินเดียกับพระธรรมศาสตร์ของมอญมีความแตกต่างกัน และคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ก็มีขนาดเล็กกว่าพระมนูธรรมศาสตร์ด้วย ส่วนไทยซึ่งนับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกับมอญจึงรับเอาคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของมอญมาใช้โดยตรง

พระธรรมศาสตร์นี้ได้ใช้มาตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จึงเลิกไป อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานว่าคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่ไทยรับเข้ามาใช้ได้มาจากพระธรรมศาสตร์ฉบับใดของมอญ เนื่องจากเมื่อนำมาเทียบกันแล้ว ปรากฏว่าพระธรรมศาสตร์ของไทยนั้นไม่ตรงกับฉบับใดของมอญเลย ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าพระธรรมศาสตร์ของไทยมีหลายฉบับเช่นเดียวกับของมอญและอินเดีย และต่อมาไทยได้นำพระธรรมศาสตร์เหล่านั้นมารวมกันเป็นฉบับเดียว คือฉบับที่ได้ใช้กันมาตลอดจนกระทั่งถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ความสำคัญของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์นี้แยกออกได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้ปกครอง หมายถึง พระมหากษัตริย์ กับส่วนของผู้ถูกปกครอง หมายถึง ราษฎร กล่าวคือ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้ปกครอง ถือว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็น "ธรรมิกราช" ซึ่งได้บรรยายคุณลักษณะและบทบาทของพระมหากษัตริย์ไว้ว่า

"พระเจ้ามหาสมุทรราชก็ตั้งอยู่ในราชธรรม 10 ประการทรงเบญจางคิกะศีลเป็นปกติ ศีล แลัชชะฎางคิกะศีลเป็นอุโบสถศีล เมตตากฎณาแก้สัตว์ทั้งปวง แล้วทรงพระอุสาหะมะนะสิการะซึ่งคำภีร์พระธรรมสาตราเป็นนิจกาล ทรงประพฤธิธรรม 4 ประการ คือ พิจารณาซึ่งความชอบความผิดแห่งผู้กระทำให้เป็นประโยชน์แลมิได้เป็นประโยชน์แก่พระองค์ 1 ทะนุบำรุงซึ่งบุทคลผู้มีศีลสัง 1 ประมุขมาซึ่งพระราชทรัพย์ โดยยุติธรรม 1 รักษาพระนครราชเสมาให้สุขเกษมโดยยุติธรรม 1 เป็น 4 ประการ"

อย่างไรก็ตามในสมัยอยุธยา ความเชื่อของลัทธิพราหมณ์ได้เข้ามามีบทบาทในพระราชพิธีต่างๆ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก มีการถวายพระสังวาลย์จุรัฯ และพระแสงราชอาวุธ แต่พระราชพิธีต่างๆ เหล่านั้นไม่ได้มีบทบาทสำคัญมากนัก แต่เป็นเพียงเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศขององค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น

ส่วนด้านที่เกี่ยวกับราษฎร พระธรรมศาสตร์ได้กำหนดมูลคดีไว้ 39 ประการ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ มูลคดีแห่งผู้พิพากษาดุลากร 10 ประการ ซึ่งเกี่ยวกับวินัยของผู้พิพากษา อำนาจศาล

และระเบียบวิธีพิจารณาตีความ และมูลคดีวิาทของราษฎร 29 ประการ ซึ่งเกี่ยวกับมูลเหตุให้ประชาชนทะเลาะวิวาทกัน พระมหากษัตริย์จึงใช้มูลคดีเหล่านี้เป็นหลักในการบัญญัติกฎหมายเพื่อบังคับใช้กับราษฎรตามความเหมาะสมแก่ประเพณีนิยมและสภาพแวดล้อมของบ้านเมือง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ถูกจำกัดอำนาจในการออกกฎหมาย หรือ พระราชศาสตร์ โดยกรอบคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาโดยตลอด เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์และการยอมรับจากผู้ถูกปกครอง

อย่างไรก็ตามครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีการติดต่อกับชาวตะวันตกมากขึ้น ทำให้ได้รับเอาวิทยาการและความรู้สมัยใหม่มากขึ้น ทำให้พระองค์ทรงเห็นว่าคัมภีร์พระธรรมศาสตร์นั้นล้าสมัย ไม่เหมาะสมกับสภาวะการณ์ในขณะนั้น เนื่องจากพฤติกรรมของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป จึงทรงโปรดฯ ให้ยกเลิกพระธรรมศาสตร์เสีย แล้วทำการออกกฎหมายใหม่ขึ้นแทน

2) บทบาทหัวหน้าชาวมอญและบุคคลเชื้อสายมอญที่มีบทบาทต่อการบริหารราชการแผ่นดิน จากการศึกษาวิจัยได้ขอพบเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่อดีต ทำให้ชาวมอญส่วนใหญ่เกิดความรู้สึกสำนึกในคุณของแผ่นดิน และได้มีส่วนช่วยเหลือและทำคุณประโยชน์แก่สังคมไทยเป็นอย่างมาก ซึ่งจะขอยกตัวอย่างบางท่านดังนี้

1) เจ้าพระยามหาโยธา(เจ่ง) (ต้นตระกูล "ครุเสถียร" ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้) เจ้าพระยามหาโยธา(เจ่ง) เป็นชาวมอญ เกิดในเมืองมอญ เป็นหัวหน้าครอบครัวมอญที่อพยพเข้าสู่ประเทศไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี และเป็นหัวหน้าดูแลชาวมอญทั้งหมดในประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 1 พระยาเจ่งและพรรคพวกอพยพเข้าสู่ไทยเนื่องจากไม่พอใจที่พม่าได้เกณฑ์คนมอญเข้ากองทัพเพื่อมาตีกรุงธนบุรี และมีการเกณฑ์ชาวมอญมาทำทาง บางส่วนที่หลบหนีพม่าก็จะจับครอบครัวมอญมาเป็นตัวจํานำและทำงานรับใช้พม่า สิ่งนี้ทำให้ชาวมอญพร้อมใจกันเป็นกบฏต่อพม่า และอพยพหนีเข้ามาในประเทศไทย ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็โปรดเกล้าฯรับไว้ และพระราชทานที่ตั้งบ้านเรือนในเขตเมืองนนทบุรี และเมื่อเข้ามาอยู่ในประเทศไทยแล้ว พระยาเจ่งมีบทบาทในการร่วมกับกองทัพไทยในการทำสงครามแทบทุกครั้ง เช่น คราวศึกอะแซหวุ่นกี้ที่เมืองเหนือก็โปรดเกล้าฯให้พระยาเจ่งคุมกองทัพมอญสมทบกับพลเมืองชัยนาท ยกไปตั้งที่เมืองกำแพงเพชรเพื่อซุ่มสกัดพม่าที่จะยกทัพลงมา จนทำให้ทัพพม่าแตกพ่ายไป หรือ กรณีช่วยปราบกบฏพระยาสุรศักดิ์ฯได้รับชัยชนะ เป็นต้น ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระยาเจ่งก็ได้รับพระราชทานแต่งตั้งเป็นพระยามหาโยธาที่จักรีมอญ บังคับบัญชากองทัพมอญทั้งปวง จากนั้นก็ได้มีส่วนร่วมในการทำศึกสงครามอีกหลายครั้งจนได้รับความดีความชอบโปรดเกล้าฯเป็น เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) และนอกจากจะรับราชการสองพระเดชพระคุณแก่แผ่นดินไทยแล้ว ท่านยังเป็นผู้มีจิตศรัทธาและเชื่อมั่นในพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ท่านได้สร้างวัดเชิงท่าขึ้นที่ ตำบลคลองบางตลาด ริมแม่น้ำเจ้าพระยฝั่งซ้ายอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี (ซึ่งต่อมาวัดนี้ได้ถูกรื้อไป เนื่องจากกรมชลประทานต่อกรขยายงาน และได้สร้างวัดชลประทานรังสฤษดิ์ขึ้นทดแทน)

2) เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) เป็นบุตรของเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) เกิดในเมืองมอญ และอพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทยพร้อมบิดาตั้งแต่ยังเป็นหนุ่ม บทบาทของท่านหนักไปในทางด้านการศึกสงครามเช่นเดียวกับบิดา ส่วนราชการทั่วไปคือ การคุมกองมอญออกตระเวนด้านเป็นประจำทุกปี ส่วนการศึกษาที่สำคัญได้แก่ การยกทัพไปช่วยอังกฤษรบกับพม่า แต่ด้วยความไม่ชัดเจนในนโยบายและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาทำให้ทัพไทยซึ่งนำโดยพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ต้องตรึงกำลังอยู่ที่เกาะตะมะ ครั้นเมื่อพม่ายอมแพ้แก่อังกฤษ กองทัพไทยจึงยกทัพกลับ ต่อมาก็คือ การยกทัพไปปราบกบฏเวียงจันทน์ พ.ศ.2369 เนื่องจากเจ้านวงศ์แห่งเวียงจันทน์ได้ข่าวว่าไทยขัดแย้งกับอังกฤษ จึงถือโอกาสจะตั้งตัวเป็นอิสระ ยกทัพเข้ามากวาดต้อนครอบครัวไทยทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือจนถึงนครราชสีมาไปเวียงจันทน์ รัชกาลที่ 3 จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหาโยธา(ทอเรียะ) คุมกองมอญขึ้นไปสมทบกับทัพหลวงกรมพระราชวังบวรฯ ที่นครราชสีมา และให้เป็นทัพหน้ายกกองทัพขึ้นไปถึงหนองบัวลำพู และตีค่ายข้าศึกแตก ได้ตัวพระยานรินทรแม่ทัพลาว ส่งกลับลงมายังกองทัพหลวง จากนั้นทั้งกองทัพหน้าและกองทัพหนุนได้ร่วมกันบุกตีข้าศึกต่อไปจนได้เมืองเวียงจันทน์สำเร็จ ในด้านการศาสนา เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับบิดา ได้อุทิศที่ดินสร้างวัดเกาะ ตำบลบางพูด ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งซ้าย อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ต่อมาเมื่อสิ้นเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) แล้ว ก็ไม่มีการตั้งเจ้าพระยามหาโยธาอีก กรมกองมอญทั้งหมดให้ไปขึ้นกับกระทรวงกลาโหม อย่างไรก็ตามเชื้อสายของเจ้าพระยามหาโยธาทั้งสองก็ยังมืบทบาทและทำประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองไทยเสมอมา เช่น ตำแหน่งเจ้าเมือง หรือ ผู้รักษาราชการนครเขื่อนขันธ์ตั้งแต่คนแรกจนถึงคนรองสุดท้าย ล้วนเป็นทายาทในสกุลครุเสนีทั้งหมด

3) ข้าราชการมอญ 7 หัวเมือง แต่เดิมเมืองสมิทสิงหนบุรี เมืองลุ่มลุ่ม เมืองท่าตะกั่ว เมืองไทรโยค เมืองท่าขนุน เมืองทองผาภูมิ และเมืองท่ากระดาน ทั้ง 7 หัวเมืองเป็นเพียงที่ตั้งค่ายตามด่านที่อยู่เท่านั้น ซึ่งเป็นบริเวณที่มอญมักอพยพเข้ามา จากนั้นรัฐบาลจึงได้จัดตั้งรวมกันเป็นหมู่เหล่าตามเมืองหน้าด่านขึ้นตรงกับเมืองกาญจนบุรี จึงเรียกว่า รามัญ 7 เมือง โดยมีเจ้าเมือง หรือผู้สำเร็จราชการเป็นผู้ดูแล หน้าที่สำคัญของชาวมอญในรามัญ 7 เมือง คือ การลาดตระเวนรักษาด่านอยู่เป็นประจำ เพื่อป้องกันไม่ให้พม่าเล็ดลอดเข้ามาสืบข่าวความเคลื่อนไหวของฝ่ายไทย ขณะเดียวกันก็ต้องหมั่นสืบฟังข่าวราชการในพม่าด้วย ส่วนในยามสงคราม รามัญ 7 เมืองก็จะต้องถูกเกณฑ์เข้ากองทัพด้วย และบางส่วนมีหน้าที่ในการทำทาง จัดตั้งกองเสบียง และทั้งที่หักชายทางเมื่อยามที่ไทยต้องยกทัพมาตามเส้นทางนี้ นอกจากนี้ยังมีหน้าที่รับคำสั่งให้กระทำเป็นคราวๆไป เช่น เกณฑ์ให้ตัดไม้เพื่อใช้ทำพระแสงหอก ทำพลับพลาที่ประทับเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสควนน้อยไทรโยค และเมื่อมีราชการ หรือ การติดต่อค้าขายกับเกาะตะมะ เกาะละเลิง ร้างกุ้ง ก็ได้อาศัยรามัญ 7 หัวเมืองในการจัดที่พักและนำทางพวกอาทมาตเข้าไปปลายด่านอยู่เสมอๆ ในบางครั้งก็ทำหน้าที่เกณฑ์ชาวมอญส่งเข้ามายังเมืองหลวง เพื่อเข้าร่วมกระบวนแห่ในพระราชพิธีสำคัญต่างๆ อย่างไรก็ตามเมื่อมีการจัดระเบียบ

การปกครองใหม่ในปี พ.ศ. 2438 (ร.ศ.114) จึงได้ยกเลิกรามัญ 7 หัวเมือง และให้ยุบไปขึ้นกับเมืองกาญจนบุรี

4) พระยาศรีรัตนเทพ (ทองเพ็ญ) ต้นตระกูลของพระยาศรีรัตนเทพ (ทองเพ็ญ) เป็นมอญที่เข้ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มีมารดาเป็นมอญแท้ๆ ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เชิงสะพานมอญ บทบาทสำคัญของท่านต่อราชการแผ่นดิน คือ เป็นผู้ทำเรื่องราวทูตเกล้าฯถวายขอทำภาษีไม้ขนนก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นด้วย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พระยาศรีรัตนเทพ (ทองเพ็ญ) เป็นอธิบดีสิทธิขาดในราชการไม้ขนนกแต่เพียงผู้เดียว และให้เป็นผู้เก็บเงินภาษีไม้ขนนกส่งเข้าท้องพระคลังมหาสมบัติปีละ 400 ชั่ง ซึ่งเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองอย่างมาก จนได้รับสมญาจากรัชกาลที่ 3 ว่าเป็น "ขุนคลังแก้ว"

5) เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) เป็นบุตรพระสนมเอกในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แห่งกรุงศรีอยุธยา ต้นตระกูลของท่านเป็นมอญที่อพยพเข้ามาสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และมีภรรยาเป็นคนไทย และมีลูกหลาน คือ เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งท่านได้รับการแต่งตั้งเป็นราชทูตไปยังราชสำนักพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ประเทศฝรั่งเศส ต่อจากนั้น เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) ก็มีบุตรชายสืบเนื่องโดยตรงอีกสามชั่วอายุคน จนถึงชั่วที่ 4 คือ ท่านทองดี ผู้เป็นบิดาพระราชบิดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช องค์ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ทรงมีเชื้อสายมอญสืบมาจากเจ้าพระยาโกษาธิบดี(ปาน) และทรงมีพระมเหสี คือ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ซึ่งมีเชื้อสายมอญแท้ๆ

6) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 กับ เจ้าจอมมารดากลิ่น(หรือ ซอนกลิ่น) ซึ่งเป็นธิดาของพระยาดำรงราชพลขันธ์ (จุ้ย คชเสนี) พระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญโดยร่วมกับเจ้านายและข้าราชการคณะหนึ่งถวาย "หนังสือกราบบังคมทูลความเห็น ขอให้ทรงจัดเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน" ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีใจความสำคัญว่ากรุงสยามกำลังอยู่ในห้วงล่อแหลมอันตรายจากชาติอื่นที่ใหญ่กว่า ทางแก้ไขก็คือ การจัดการปกครองตามคตินิยมยุโรป เพื่อให้เสมอหน้าเคียงพาดเคียงไหล่กับประเทศ ในหมู่ตะวันตก โดยวิธีการได้แก่ การเปลี่ยนแปลงพระราชประเพณี การปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็น การปกครองแบบประชาธิปไตยสิทธิราช การบริหารให้อยู่ในความรับผิดชอบของข้าราชการผู้ใหญ่ ต้องมีกฎสืบสันตติวงศ์เป็นราชประเพณีที่แน่นอน ฯลฯ ซึ่งในเรื่องนี้รัชกาลที่ 5 ทรงได้ดำเนินการปฏิรูปการปกครองโดยพระปรีชาสามารถ แต่มิได้ทรงแต่งตั้งเสนาบดีต่างๆในทันที แต่จะแสวงหาหลักการและทดลองปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง จนก่อให้เกิดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินสมัยใหม่ในเวลาต่อมา

3) บทบาทกบฏชาวมอญต่อการเมืองการปกครองไทย การที่ชาวมอญได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศไทย นอกจากจะสร้างคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองในลักษณะต่างๆ แล้ว ยังมีมอญบางกลุ่มได้ก่อการจลาจลจนวายถึงขั้นเป็นกบฏเป็นที่เดือดร้อนให้ทางราชการต้องทำการปราบปรามเพื่อให้บ้านเมืองกลับสู่ภาวะปกติสุข โดยกบฏครั้งสำคัญสามารถสรุปได้ดังนี้

1) กบฏธรรมเสถียร ในสมัยสมเด็จพระเพทราชา หลังจากที่พระองค์ได้ทำการปราบปรามผู้ที่ไม่ยอมอ่อนน้อม ชัดรับสั่ง ไม่ยอมเข้าไปถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาถวายสัจด์ต่อพระองค์ในพิธีราชาภิเษกจนสิ้นเดือนพฤษภาคมแล้ว ได้มีมอญคนหนึ่งชื่อ "ธรรมเสถียร" เป็นข้าหลวงเดิมของเจ้าฟ้าอภัยทศ พระเจ้าน้องยาเธอของสมเด็จพระนารายณ์ ได้ปลอมตัวเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศมาแสดงตนให้ประชาชนเห็นว่าเจ้าฟ้าอภัยทศซึ่งถูกนำตัวไปสำเร็จโทษนั้นยังไม่ตาย และจะมาชิงราชสมบัติคืนจากพระเพทราชา ซึ่งมอญธรรมเสถียรได้สร้างความเชื่อถือให้ผู้คนหลงเชื่อไปเข้าด้วยเป็นจำนวนมาก และได้ขอรุมกำลังคนจากนครนายก มาจนถึงสระบุรี ลพบุรี และแขวงขุนนคร จนสามารถยกกองทัพเข้ามาได้ถึงซานพระนคร พวกกบฏได้รับด้านทานจากสมเด็จพระราชวังบวรฯจนพ่ายแพ้กลับไป มอญธรรมเสถียรและพรรคพวกที่สมรู้ร่วมคิดถูกจับได้และถูกประหารชีวิตในที่สุด อย่างไรก็ตามแม้ว่ากบฏครั้งนั้นมีไซ้เรื่องใหญ่โตมากนัก แต่ก็สร้างความวุ่นวายในชนบท มีผู้คนหลบหนีเข้าป่าไปในหลายตำบล ส่งผลเสียหายทางเศรษฐกิจตามมา

2) กบฏชาวมอญที่อพยพเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แม้ว่าขณะนั้นชาวมอญจะอพยพเข้ามาในประเทศไทยในสมัยนั้นหลายครั้งด้วยกัน แต่ปรากฏว่ามีมอญ 2 กลุ่มที่ก่อการกบฏขึ้น คือ

พวกแรกคือ พวกพระยาราม ซึ่งอพยพมาจากเมืองเจกอง ได้คิดอุบายที่จะหลบหนีออกนอกพระราชอาณาจักร โดยตนเองและพรรคพวกจำนวน 50 คน ขอลาไปกับทัพพระยาราชสุภาวดี ซึ่งได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปรับเจ้าเขมรและสมัครพรรคพวก(ฝ่ายของนักพระรามาธิบดีและนักพระศรีไชยเชษฐ) เข้ามายังพระนคร แต่เมื่อถึงเวลาแทนที่พระยารามจะยกไปกับทัพพระยาราชสุภาวดี กลับยกไปที่โพธิ์สามต้นในคอนคำ แล้วพาครอบครัวหนีไป ครั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงทราบจึงรับสั่งให้ข้าหลวงไปจับพวกมอญกบฏ และได้ตามไปทันที่ตำบลทุ่งบ้านริบางแก้ว โดยสามารถจับกุมได้ทั้งหมด จากนั้นได้มีพระราชโองการตรัสสั่งให้ส่งพระราชอาญาเขียนพระยารามและพรรคพวก และประหารชีวิตผู้ชายทั้งหมด ส่วนครอบครัวทรงโปรดฯ ให้ไปอยู่บ้านโพธิ์สามต้นตามเดิม

พวกที่สองคือ พวกมอญเมืองเมาะตะมะ ซึ่งอพยพเข้ามาทางเมืองทวาย หลังจากที่พระเจ้าอลองพญาตีหงสาวดีได้แล้ว ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ) ในราว พ.ศ.2303 ได้คิดเป็นกบฏ จับเจ้าเมืองฝ่ายไทยฆ่าเสีย โดยอ้างว่าไม่มีความยุติธรรม แล้วคุมสมัครพรรคพวกยกเข้ามาทางเขานางบวช เมืองนครนายก พวกมอญได้ปล้นละคมเก็บริบสมบัติของชาวบ้านไปจนหมด สมเด็จพระเจ้าเอกทัศจึงโปรดฯ ให้พระยายมราชเป็นแม่ทัพคุมทหาร 2,000

และพระยาเพชรบุรีเป็นทัพหน้าคุมทหาร 1,000 ยกออกไปปราบพวกกบฏมอญ จนพวกมอญแตกพ่ายหนีไปทางเมืองหล่มสักก็ อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่ากบฏมอญในสมัยพระเจ้าเอกทัศนี้เป็นสัญญาณอันหนึ่งของความอ่อนแอของไทยในสมัยนั้น ก่อให้เกิดความวุ่นวายสะสมกันต่อๆมาจนไทยไม่สามารถต้านทานการรุกรานของพม่าได้จนต้องเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310

3) กบฏสุกี้พระนายกอง ในการทำสงครามกับพม่าคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ.2310 นั้น หากมอญสุกี้ซึ่งได้อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานานไม่แปรพักตร์หันเข้าไปกับพม่า อาสายกทัพมาตีค่ายบางระจันของไทยแล้ว ฝ่ายไทยก็น่าจะสามารถยึดระยะเวลาการเสียกรุงออกไปได้อีก กล่าวคือ หลังจากที่พม่าตีหัวเมืองรายทางของไทยจนเข้ามาถึงเขตพระนครศรีอยุธยาแล้ว ก็มาตั้งค่ายอยู่ห่างๆ และได้ตั้งกองโจรออกตีชิงทรัพย์สมบัติและจับเชลย ในขณะนั้นบ้านบางระจันเป็นที่รวมของราษฎรชาวเมืองวิเศษไชยชาญกับเมืองสิงห์ที่หลบหนีพม่ามา เนื่องจากมีสมรภูมิที่เหมาะสม มีเสบียงอาหารสมบูรณ์ จากนั้นได้ตั้งค่ายรอบบ้านบางระจัน 2 ค่ายแล้วจัดหมวดหมู่พร้อมด้วยเครื่องศาสตราวุธที่หาได้ และวางกองสอดแนมสืบสวนกองทัพพม่าที่จะติดตามเข้ามา ชาวบ้านบางระจันได้ทำการต่อสู้กับพม่าอย่างกล้าหาญและสามารถมีชัยชนะทุกครั้ง ได้ฆ่าฟันทหารพม่าตายเป็นจำนวนมาก สร้างความรื่นเริงแก่เนหมียวสีหบดีแม่ทัพใหญ่พม่าซึ่งเกรงว่า ชาวบ้านบางระจันซึ่งมีกำลังเข้มแข็งมากขึ้นทุกทีจะยกเป็นทัพใหญ่ลงมาตีกระหนาบ แต่ก็ไม่สามารถผู้อาสาคุมทัพไปปราบ ชาวบ้านบางระจันได้ ขณะนั้นได้มีชาวมอญคนหนึ่งซึ่งเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานาน แล้วไปฝากตัวอยู่กับพม่า ได้ช่วยพม่ารบจนเนหมียวสีหบดีตั้งให้เป็นตำแหน่งสุกี้ ได้เข้ารับอาสาจะตีบ้านบางระจันให้ได้ สุกี้ได้เปรียบนายทัพพม่าคนอื่นๆ เนื่องจากเคยอยู่ในประเทศไทยมานาน จึงคุ้นกับคนไทย จนรู้ว่าคนไทยใจกล้า แต่มีจุดอ่อนในการรบในที่แจ้ง ฉะนั้นสุกี้จึงเคลื่อนทัพไปอย่างระมัดระวัง และตั้งค่ายพักอย่างมั่นคง สุกี้ได้ให้ทหารสู้รบอยู่แต่ในค่าย หลอกล่อให้ไทยยกออกไปรบนอกค่าย จนทำให้ชาวบางระจันและแม่ทัพคนสำคัญล้มตายไปเป็นจำนวนมาก ในที่สุดค่ายบางระจันก็เสียแก่สุกี้หลังจากต่อสู้มาเป็นเวลา 5 เดือน จนทำให้ทัพใหญ่พม่าเข้าตีได้กรุงศรีอยุธยาในที่สุด หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว พม่าได้ตั้งให้สุกี้เป็นนายทัพคุมพลพม่าและมอญรวม 3,000 คน ตั้งอยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้น คอยสืบจับผู้คนและเก็บทรัพย์สินสิ่งของส่งไปยังเมืองพม่า แต่สุกี้ไม่สามารถรักษาค่ายได้นานนัก เพราะทันทีที่พระยาตากตั้งตัวได้ที่จันทบุรี ก็รับยกกองทัพเรือเข้ามายังปากน้ำเจ้าพระยาตีได้กรุงธนบุรี และไปปราบสุกี้ที่ค่ายโพธิ์สามต้น ผลปรากฏว่าสุกี้ถูกฆ่าตายในสนามรบ ส่วนไพร่พลได้หนีไปบางส่วน ส่วนพวกที่ถูกจับได้ก็อ่อนน้อมต่อพระยาตากทั้งหมด

4) กบฏพระยาสุรศักดิ์ ตอนปลายสมัยแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เกิดการจลาจลขึ้นในขณะที่สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกยกทัพไปตีเขมร เนื่องจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงติดพระทัยในการนั่งกรรมฐานหนักขึ้นจนพระอารมณ์ที่นิ่งเหิน เกิดมีสัญญาณวิปลาดสำคัญพระองค์ว่าเป็นพระโศดาบัน ได้ลงอาญาถอดคหมณศักดิ์พระสังฆราชกับพระราชคณะที่ไม่ยอมกราบไหว้พระ

องค์ นอกจากนี้ยังทรงระแวงหมู่ข้าราชการต่างๆ มีการโบยตีแลจำของผู้ต้องสงสัย บางครั้งนำตัวไป
 ฆ่าไฟเพื่อให้ยอมรับสารภาพ ฯลฯ เหตุการณ์ต่างๆ ได้สร้างความวุ่นวายในพระนครอย่างมาก จนทำให้
 กลุ่มคนบางกลุ่มในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งกำลังเดือดร้อนจากการเก็บอากรภาคหลวง ได้รวมตัวกันเป็นกบฏ
 โดยมีหัวหน้า 3 คน คือ ขุนตระ นายขุนนาค บ้านแม่ลา และขุนแก้ว น้องพระยาสรรรค์ พวกกบฏได้เข้า
 ปล้นจวนพระยาอินทรอภัยผู้รักษาการกรุงศรีอยุธยา ทางกรุงธนบุรีจึงได้ส่งพระยาสรรรค์เป็นข้าหลวง
 มาชำระ แต่ถูกพวกกบฏเกลี้ยกล่อมให้เป็นพวกด้วย และให้เป็นหัวหน้ายกทัพมาตีกรุงธนบุรีในเวลาค่ำ
 พวกกบฏได้เข้าปล้นพระราชวังและบังคับให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีออกผนวช จากนั้นได้คิดอ่านกับ
 กรมขุนอนุรักษ์สงคราม ซึ่งเป็นหลานพระเจ้ากรุงธนบุรีจะตั้งตัวเป็นใหญ่ ในเวลานั้นพวกมอญซึ่งเป็น
 ขุนนางชั้นผู้ใหญ่และเคยมีความดีความชอบในราชการได้แตกแยกออกเป็น 2 พวก คือ พวกหนึ่งมีพระ
 ยารามัญวงศ์และพระยากลางเมืองนายกองมอญเป็นหัวหน้าได้พาสมัครพรรคพวกไปเข้ากับพวกกบฏ
 ส่วนอีกพวกมีพระยาแจ้ง กับพระยาพระรามเป็นหัวหน้า พวกนี้ไม่ยอมร่วมกับพวกกบฏ ขณะที่พวก
 กบฏกำลังเตรียมการอยู่นั้น พระยาสุริยอภัย ซึ่งสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกให้มาคอยฟังเหตุ
 การณ์เมืองธนบุรีอยู่ที่นครราชสีมา ได้ยกกองทัพจากเมืองนครราชสีมาเข้ามาถึงกรุงธนบุรี พระยา
 สรรรค์จึงให้กรมขุนอนุรักษ์สงครามยกพลไปเข้าปล้นบ้านพระยาสุริยอภัยที่ตำบลสวนมังคุด แต่พวก
 กรมขุนอนุรักษ์ฯสู้ไม่ได้แตกพ่ายหนีไป พระยาสุริยอภัยตามจับตัวกรมขุนอนุรักษ์ฯได้ที่วัดยาง คลอง
 บางกอกน้อย แล้วให้จำคุกไว้รอสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ส่วนทางด้านสมเด็จพระยามหา
 กษัตริย์ศึกได้ทราบข่าวการกบฏในกรุงธนบุรีก็ได้รับยกทัพกลับมายังกรุงธนบุรี ครั้นมาถึงพวกราษฎร
 และข้าราชการทั้งปวงก็ต่างพากันอ่อนน้อม จากนั้นจึงได้มีการไต่สวนและปรึกษาโทษสมเด็จพระเจ้า
 กรุงธนบุรี และได้พิพากษาลงโทษตามความผิดแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกคน

5) กบฏหม่อมเหม็น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นเสวยราชย์
 ใน พ.ศ.2352 นั้น ปรากฏว่าพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ (บุตรสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี) ซึ่ง
 ขณะนั้นเป็นกรมขุนกษัตริย์ราชบุตร และพี่น้องร่วมบิดาเดิวกันอีก 2 คน ได้คบคิดกับขุนนางไทยและ
 มอญหลายคนจะแย่งชิงราชสมบัติ แต่ยังไม่ทันได้ดำเนินการก็ถูกจับเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวจึงโปรดฯให้ไต่สวนกรมขุนกษัตริย์ราชบุตร ก็ได้ให้ความชัดเจนไปถึงผู้ร่วมคิดที่สำคัญ 10 คน ใน
 จำนวนนี้เป็นคนมอญเสียเกือบครึ่ง และยังมีข้าราชการทั้งชายหญิงอีก 30 คน ครั้นได้นำตัวมาชำระเป็น
 ที่เรียบร้อย จึงโปรดฯให้ถอดกรมขุนกษัตริย์ราชบุตรออกจากตำแหน่งเรียกตามชื่อเดิมว่า "หม่อมเหม็น"
 แล้วให้สำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ที่วัดประทุมคงคา บุตรชายให้ถ่วงน้ำที่ปากอ่าว ส่วนพวกกบฏอีก 40
 คนให้นำตัวไปประหารชีวิต

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าชาวมอญได้มีบทบาทอย่างมากในด้านการเมือง การปกครองของ
 ไทยนับตั้งแต่สมัยอยุธยา จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดหรือหลักในการปกครองที่มี
 ชาวมอญเป็นสื่อกลางที่สำคัญในการถ่ายทอดมาสู่สังคมไทย และเมื่อชาวมอญได้อพยพเข้ามาสู่

ประเทศไทยแล้วก็ได้ทำคุณประโยชน์ต่อการบริหารบ้านเมืองไทยเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำชาวมอญที่มีบทบาทต่อการบริหารบ้านเมืองเกือบทุกยุคสมัย แม้ว่าจะมีชาวมอญบางกลุ่มจะตั้งตัวเป็นกบฏบ้าง แต่สาเหตุสำคัญส่วนใหญ่ก็เกิดจากความอ่อนแอของผู้ปกครองฝ่ายไทยในแต่ละยุคสมัยเป็นสำคัญ จนทำให้เกิดกลุ่มกบฏมากมาย ไม่เฉพาะแต่กลุ่มชาวมอญเท่านั้น

5) ด้านการทหาร

ชาวมอญเมื่อเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในประเทศไทยแล้ว ได้มีบทบาทอย่างยิ่งในการเป็นกำลังพลสำคัญกลุ่มหนึ่งในการช่วยเหลือกองทัพไทยในการป้องกันประเทศ นับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ไทยมิได้ถือว่าชาวมอญที่อพยพเข้ามาเป็นชาวต่างประเทศแต่อย่างใด สิ่งนี้ทำให้การปฏิบัติต่อคนไทยและคนมอญเป็นไปอย่างเท่าเทียมกัน ฉะนั้นในฐานะพลเมืองของประเทศ ชายฉกรรจ์มอญจึงมีหน้าที่รับราชการ โดยเริ่มตั้งแต่อายุ 18 ปี ก็ให้ขึ้นทะเบียนเป็น "ไพร่สม" เพื่อฝึกหัดงานกับมูลนาย พออายุได้ 20 ปีจึงปลดจากไพร่สมไปเป็น "ไพร่หลวง" เพื่อทำหน้าที่รับราชการโดยตรง และจะปลดเกษียณเมื่ออายุ 60 ปี หรือ หากมีลูกชายรับราชการ 3 คน ก็จะสามารถปลดประจำการได้ก่อน 60 ปี

ไพร่หลวงรามัญได้รับการแบ่งแยกออกเป็น 5 กรมใหญ่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่

กรมตั้งทองซ้าย	มีพระยาเกียรติเป็นเจ้ากรม
กรมตั้งทองขวา	มีพระยาราม เป็นเจ้ากรม
กรมดาบสองมือ	มีพระยานครอินทร์ เป็นเจ้ากรม
กรมอาทมาตซ้าย	มีพระยาภักดีสงครามเป็น เจ้ากรม
กรมอาทมาตขวา	มีพระยารัตนจักร เป็นเจ้ากรม

นอกจากนี้ยังมีกองมอญที่แยกไปประจำตามหัวเมืองต่างๆ อีกด้วย ส่วนลักษณะการควบคุมไพร่หลวงนั้น ได้กำหนดเอาครัวเรือนเป็นที่ตั้ง บิดาสังกัดกรมไหน บุตรหลานจะต้องอยู่กรมนั้นด้วย จะย้ายกรมก็เมื่อได้รับอนุญาต

งานโดยทั่วไปของไพร่หลวงรามัญมี 2 ประเภท คือ งานฝ่ายทหาร และฝ่ายพลเรือน กล่าวคือในยามสงครามไพร่หลวงรามัญจะถูกเกณฑ์เข้ากองทัพร่วมอยู่ในทัพหน้าไปสู้รบด้วยทุกครั้ง ส่วนในยามสงบ งานที่ไพร่หลวงต้องทำระหว่างเข้าเวร มักจะเป็นงานโยธา บำรุงซ่อมแซม ซุดคูคลองต่างๆ และที่สำคัญคืองานสืบราชการความเคลื่อนไหวในประเทศ พม่า

กองอาทมาต มีหน้าที่เป็นพนักงานตรวจตระเวนแนวชายแดนเพื่อสืบข่าวข้าศึก บางครั้งต้องลาดตระเวนปลายด่านลึกเข้าไปจนถึงในประเทศพม่า เพื่อสืบข่าวความเคลื่อนไหวและเหตุการณ์ในประเทศพม่า

กองตระเวน ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อย ลอดส่องไม่ให้มีโจรผู้ร้าย และแจ้งเหตุเพลิงไหม้ ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 4 จึงได้จัดตั้ง "กองโปลิศ"

ขึ้น เพื่อทำการลาดตระเวนรักษาตามถนนกำแพงชั้นนอก เนื่องจากกองลาดตระเวนที่มีอยู่เดิม กำลังไม่พอกับจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ได้โปรดฯ ให้รวมกองตระเวน และกองโปลิศเป็นกรมเดียวกัน และแบ่งแยกหน้าที่เป็น 2 กอง คือ กองใต้ส่วนลงโทษหลวง และกองรักษา โดยเฉพาะกองรักษาแยกเป็นกองตระเวนบก และกองตระเวนน้ำ ในปี 2435 พระองค์ได้ทรงเห็นชอบให้ชาวกองมอญมาเป็นพลตระเวน ทั้งนี้เป็นเพราะว่ากองมอญเป็นกองใหญ่มีคนจำนวนมาก และยังเป็นพวกที่เคยทำหน้าที่สืบข่าวตรวจตราความเคลื่อนไหวต่างๆ มาก่อน ขณะเดียวกันงานสืบข่าวทางเมืองพม่าก็ไม่ได้มีความสำคัญแล้ว เนื่องจากพม่าตกอยู่ใต้การครอบครองของอังกฤษ อย่างไรก็ตามชาวกองมอญเริ่มเข้ารับราชการกองตระเวนอย่างจริงจังในเดือนเมษายน พ.ศ. 2436 รวมจำนวนคนที่ชำระได้ทั้งสิ้นรวม 3,028 คน แต่จำนวนคนยังไม่เพียงพอจนต้องจ้างคนเพิ่มขึ้นอีก เมื่อเร่งชำระชาวกองมอญกองปืนนครเขื่อนขันธ์มาเข้าด้วยก็ยังไม่ทันจะดำเนินการ กองมอญทั้งหมดก็ถูกยกไปเป็นทหารเรือเสียก่อนใน ปี พ.ศ. 2436

ทหารเรือ จากการที่รัชกาลที่ 3 ทรงให้ความสำคัญกับกำลังทางเรือ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เสนอทัพพวกชาวมอญมาหัดเป็นทหารปืนเล็ก ทำหน้าที่รักษาบ้านเมืองสมุทรปราการร่วมกับทหารญวนปืนใหญ่ และได้มีการใช้ทหารเป็นเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับการสร้างเรือ ซ่อมแซมรักษาเรือ แต่ยังไม่เรียกว่าทหารเรือ ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีการจัดตั้งทหารเรือขึ้นมา 2 หน่วยงานไม่ขึ้นแก่กัน ได้แก่ ทหารเรือวังหน้า (อยู่ในบังคับบัญชาของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือวังหน้า) และทหารมะรินสำหรับเรือรบ หรือทหารเรือวังหลวง หรือ ทหารเรือบ้านสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้แก่พวกอาสากรมทหารปืนเล็ก อยู่ในบังคับบัญชาของสมเด็จพระยาบรมมหาสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งทั้งสองหน่วยงานต่างสร้างสมกำลังเรือรบที่มีประสิทธิภาพและทันสมัย

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 5 การบังคับบัญชาทหารเรืออยู่ในสภาพกระจัดกระจายหลายหน่วยงาน ซึ่งประกอบด้วย ทหารเรือวังหน้า (หน่วยงานในสังกัดคือ กรมเรือไฟ กรมอาสาจาม และกองทะเล) กรมอรุสมพล (หน่วยงานในสังกัดมี กรมเรือกลไฟ กรมอาสาจาม และกรมอาสาจาม มีหน้าที่บังคับบัญชาเรือรบหลวงทั้งหมด) และกรมเรือพระที่นั่ง (มีทหารกรมแสงเดิมเป็นทหารประจำเรือ) ต่อมาในปี พ.ศ. 2428 พระองค์ได้ทรงยุบทหารเรือวังหน้า มาสมทบกับกรมเรือพระที่นั่ง ทหารเรือจึงแยกเป็นสองส่วนคือ กรมเรือพระที่นั่งเวสชาติ และกรมอรุสมพล หรือ กรมเรือรบ และในปี พ.ศ. 2430 ได้รวมทหารเรือทั้ง 2 ฝ่ายเข้าด้วยกันเรียกว่า "กรมทหารเรือ" ขึ้นตรงกับกรมยุทธนาธิการ กำลังพลก็จะเป็นพวกมอญในสังกัดกรมต่างๆ กลุ่มหนึ่ง และพวกมะรินอีกกลุ่มหนึ่ง ในระยะนี้ทหารเรือมีการปรับปรุงกิจการด้านต่างๆ เป็นจำนวนมาก ประกอบกับเมืองไทยมีกรณีพิพาทเรื่องดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงกับฝรั่งเศส ทำให้กำลังพลที่มีอยู่ไม่เพียงพอ และต้องการกำลังคนมากขึ้น พระองค์จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ยกมอญทหารปืนเมืองนครเขื่อนขันธ์ไปเป็นทหารเรือ อีกทั้งให้ยกรามัญทั้ง 8 กรมไปขึ้น

กับทหารเรือด้วย ชาวมอญที่ยกไปเป็นทหารเรื่อนั้นยังคงแยกสังกัดตามกอง ตามกรมเดิม และสังกัดแขนงต่างกันตามกรมที่สังกัด เช่น พวกมะริน สังกัดแขนงตัว "ม" พวกมอญ 8 กรม สังกัดแขนงตัว "ม.ป." และพวกมอญลาวสังกัดแขนงตัว "ม.ล." อย่างไรก็ตาม การยกชาวกองมอญมาเป็นทหารเรื่อนั้นประสบปัญหามากมาย เนื่องจากกลัวว่าต้องไปทำงานลำบาก และเมื่อได้ข่าวว่าถูกเกณฑ์เป็นทหารเรือ บางส่วนก็จะหนีเข้าป่า บางส่วนก็ได้รับการช่วยเหลือจากเจ้าหนุ่ช่วยเหลือปิดบังและให้หลบหนี บางส่วนก็ถูกข่มตัวไปรับราชการในหน้าที่เดิมที่มีความชำนาญอยู่ ฉะนั้นต่อมาในระยะหลังจึงมีการผ่อนปรนระเบียบการเกณฑ์ลงบ้าง

ด้านทหารบก มีการฝึกพวกมอญอยู่บ้าง แต่ไม่เป็นกรมถาวรเหมือนกับทหารเรือ เช่น ในรัชกาลที่ 4 ได้โปรดเกล้าฯ ให้ร้อยเอกอิมเพย์ (Imprey) นายทหารอังกฤษมาเป็นผู้จัดการทหารแบบตะวันตกในเมืองหลวง ต่อมาก็โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เก็บลูกหนุมอญมาฝึกหัดการทหาร ขึ้นอยู่กับกรมพระกลาโหม และเมื่อฝึกหัดจนแห่งเสด็จได้ ก็แบ่งมาไว้หน้าเสด็จพระราชดำเนินประมาณ 200 คนโดยแยกออกมาเป็นหมู่เฉพาะ และบางส่วนได้นำไปรวมกับกองทหารเกณฑ์หัด กรมทหารรักษาพระองค์ และ กรมอาสาลาว เขมร ในกระทรวงกลาโหม และมหาดไทย โดยเรียกว่า ทหารหน้า ต่อมาในรัชกาลที่ 5 กองทหารหน้าทชุดโทรมลงเพราะไม่ได้ชำระลูกหนุมเพิ่มเติม จึงโปรดเกล้าฯ ให้เก็บลูกหนุมกองมอญขึ้นอีก และยกไปเป็นทหารมะริน ในที่สุด

4) ความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมมอญที่สำคัญ

1) ลักษณะทางประชากรและวิถีชีวิตโดยทั่วไปของชาวมอญ

1) **รูปร่างหน้าตาและการแต่งกาย** โดยทั่วไปคนมอญมีรูปร่างลักษณะโดยทั่วไปคล้ายคนไทย แต่สูงต่ำสั้นกว่า และมีผิวคล้ำมากกว่า ส่วนสูงโดยเฉลี่ยประมาณ 5 ฟุต 4 นิ้ว ตาสีน้ำตาลเข้ม หรือสีดำ ผมสีดำ ลักษณะการแต่งกายคล้ายกับพม่า โดยเฉพาะผู้ชายชอบนุ่งโจง หรือ "สะล่ง" ในภาษามอญ ส่วนเสื้อเป็นแบบคอกลมผ่าอกตลอด แขนทรงกระบอก และมีเสื้อตัวสั้นแบบแจ็กเก็ตสวมทับอยู่ข้างนอก และในสมัยก่อนนิยมโพกผ้าที่ศีรษะด้วย แต่พออยู่นานไปก็หันมาใช้หมวกแบบคนไทย ส่วนผู้หญิงนิยมนุ่งผ้า "กานิน" ซึ่งก็คล้ายกับ "สะล่ง" ของผู้ชาย แต่เล็กกว่า และมักเป็นสีพื้น หรือ ตาเล็กๆ ผ้านุ่งแบบนี้บางที่ก็เรียกว่า "ผ้าตาโงง" และเวลามีงานหญิงชาวรามัญจะมีผ้าคล้องคอด้วย ส่วนผมนั้นก็นิยมไว้ยาวและมักเกล้าเป็นมวยเช่นเดียวกับพม่า แต่จะเกล้าไปข้างหลังต่างจากพม่าซึ่งจะเกล้าสูงขึ้นไปข้างบน

2) **อาหารการกิน** มีความคล้ายคลึงกับของไทยเช่นกัน คือมีข้าวเป็นอาหารหลัก ใช้รับประทานกับแกงชนิดต่างๆ ทั้งแกงจืด แกงเผ็ด แกงกะทิ แกงส้ม ผักที่คนมอญนิยมใช้แกงมากเป็น

พิเศษ คือ ลูกมะตาด (ลูกขาวๆเป็นกลีบๆ ผลเท่ากำปั้น) กระเจี๊ยบฝัก และลูกมะดัน (คล้ายลูกมะขมมีสีเขียว) นอกจากนี้ยังมีน้ำพริกหรือเครื่องจิ้มประเภทปลาข้าว ผักสดผักดิบ เนื้อสัตว์ และปลา ส่วนในโอกาสสำคัญ เช่น วันสงกรานต์ จะมีการทำอาหารพิเศษคือ "ข้าวแช่" หรือ "เป็งซงกราน" ซึ่งทำจากข้าวสวยหุงแล้วขัดให้หมดเมือกจนขาวดี แล้วนำลงแช่ในน้ำอบดอกมะลิจนหอม รับประทานกับกะปิ ปั่นเป็นก้อนชุบแป้งไข่ทอดกรอบ เนื้อเค็มจืดเป็นผอยผัดหวาน ไข่เค็ม กระเทียมคอง เป็นต้น

3) **อาชีพที่สำคัญ** คือ อาชีพเกษตรกรรม ทำนา เช่นเดียวกับของไทย มีวัวควายเป็นแรงงานที่สำคัญ ในบางพื้นที่มีการทำสวนด้วย อย่างไรก็ตามในพื้นที่บางแห่งมีการทำอุตสาหกรรมครัวเรือนประเภทเครื่องปั้นดินเผา เช่น ที่อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี หรือการทำอัญมณี และงานฝีมือต่างๆ เช่น ทอผ้า ทอเสื่อ สานตระกร้า ฯลฯ เป็นต้นในยามว่างจากฤดูทำนา นอกจากนี้ชาวมอญในบางพื้นที่ได้ยึดอาชีพค้าขายทางเรือด้วย เช่น ที่อำเภอสามโคก ได้มีการบรรทุกหม้อ ไห จาน ชาม และบรรดาเครื่องปั้นดินเผาต่างๆล่องขึ้นไปขายยังเมืองต่างๆในภาคเหนือ และต่อมาในยุคปัจจุบันได้เปลี่ยนมาเป็นการค้าขายทางรถยนต์แทน

4) **ระบบความสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือญาติ** ลักษณะครอบครัวชาวมอญในอดีตไม่ต่างจากของไทยมากนัก มีลักษณะเป็นครอบครัวใหญ่ และนิยมมีบุตรเป็นจำนวนมาก เคารพนับถือผู้อาวุโสในครอบครัว การแต่งงานมักนิยมแต่งงานกับคนเชื้อชาติเดียวกัน แต่การแต่งงานกับคนไทยก็ถือว่าเป็นเรื่องปกติ และมีน้อยมากที่แต่งงานกับคนจีน หรือ คนมุสลิม ส่วนลักษณะสรรพนามที่ใช้เรียกชื่อบุคคลในครอบครัว มีดังนี้

ตา , ปู่	เรียกว่า	อาโนก
ยาย , ย่า	เรียกว่า	อาเต๊ะ
พ่อ	เรียกว่า	อาปา (Apa)
แม่	เรียกว่า	อามิ (Ame)
ลุง	เรียกว่า	อาน่าย (Anai)
อา	เรียกว่า	อามู (Amu)
ป้า	เรียกว่า	อิน่าย (I'nai)
น้ำ	เรียกว่า	อิชิ หรือ ซ้อ (I'ci or Soe)
พี่ชาย	เรียกว่า	เซว้า, เว้า (Kao)
พี่สาว	เรียกว่า	บัว (Boa)
น้องชาย/สาว	เรียกว่า	เต๊ะ (Te')

หมายเหตุ: ชื่อเรียกตั้งแต่พ่อ ถึง น้องชาย/สาว มาจาก Shoto (1962) (อ้างถึงใน Frank M. Lebar and others, 1964:97)

5) การนับถือศาสนาและการนับถือผีของชาวมอญ ชาวมอญนับถือพุทธศาสนา เช่นเดียวกับของไทย แต่พระมอญจะมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งกว่า และได้มีบทบาทต่อการปฏิรูปการศาสนา ในประเทศไทยดังได้เคยกล่าวมาแล้วในส่วนของบทบาทของมอญที่มีต่อพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม นอกจากประเพณีศาสนาที่ชาวมอญได้ยึดถือแล้ว ชาวมอญยังให้ความสำคัญต่อการนับถือผีด้วย ดังที่ Michael Smithies (1986) ได้แบ่งประเภทของผีที่ชาวมอญนับถือเป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

ผีสิง หมายถึง ผีที่ไม่ดี นำพาความเจ็บป่วย และอุบัติเหตุมาให้ ส่วนใหญ่เกิดจาก วิญญาณคนตายที่เร่รอนไปในสถานที่ต่างๆตามป่าเขา

ผีบ้าน ผีเรือน หมายถึง ผีที่คุ้มครองบ้านเรือนของตน ส่วนใหญ่มักเป็นผีประจำตระกูล จะดีหรือไม่ดีขึ้นอยู่กับการกระทำของคนผู้นั้น ส่วนใหญ่ชาวมอญมักจะตั้งศาลพระภูมิไว้ในบริเวณพื้นที่บ้าน เพื่อเป็นที่อยู่ของผีบ้านผีเรือนของตนเอง เมื่อคนในครอบครัวเจ็บป่วย เจ้าบ้านจะรำผี เพื่อขอให้ผีช่วย หรือ บนบานลานกล่าวขอให้อายแล้วจะรำผีถวาย

ผีเจ้าพ่อ และเจ้าแม่ หมายถึง ผีของบรรพบุรุษของคนในหมู่บ้าน เป็นที่เคารพสักการะของคนในหมู่บ้าน และมีการตั้งศาลไว้ในอาณาเขตของหมู่บ้าน และมีการทำพิธีบวงสรวงเป็นประจำทุกปี โดยมี "คนทรง" เป็นผู้ประกอบพิธีและเป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารระหว่างเจ้าพ่อ เจ้าแม่ กับคนในหมู่บ้าน

นอกจากนี้ยังมีมอญบางกลุ่มมีความเชื่อเกี่ยวกับผีเต่า ผีงู ผีไก่อ ผีหมู ฯลฯ ด้วย โดยเฉพาะเกี่ยวกับเต่า ซึ่งคนมอญทั่วไปจะถือกัน คือ หากใครพบเต่า และไม่ต้องการมัน หรือ หลีกเลียงไป เราจะบอกว่า "เหม็น" แล้วผ่านไป แต่หากใครจับเต่าได้ หรือ เลี้ยงไม่พิน จะต้องนำกลับไปที่บ้าน และนำไปปรุงอาหารกิน แล้วเอาส่วนหัว กับ ตีนไปเช่นผีบ้านที่ศาลพระภูมิ ส่วนหางมัน ให้ทิ้งไป อย่างไรก็ตามมีข้อยกเว้นบางประการคือ กรณีที่เป็นเต่าตัวใหญ่มากต้องไม่นำไปกิน แต่ต้องนำไปปล่อยที่วัด (Smithies, 1986:54-55)

2) ประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญของชาวมอญ

1) ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม

1) ประเพณีการเกิด ในอดีตเมื่อภรรยาตั้งท้องได้ 2 - 3 เดือน ผู้เป็นสามีจะต้องไปตัดพินมา 9 ท่อนใหญ่ๆ แล้วนำมาตั้งเป็นรูปกระโจมตากแดดไว้ ผู้คนที่เดินผ่านไปมาเมื่อเห็นกระโจมนี้ก็จะรู้ทันทีว่าบ้านนี้กำลังจะคลอดลูก ในวันที่เด็กคลอด วันทีที่ได้ยินเสียงเด็กร้องอูแล้ว ผู้เป็นพ่อ จะต้องเป็นผู้ล้มพินที่เป็นกระโจมนั้นให้หมดทันที จากนั้นให้ชุดดินมา 9 ก้อนเพื่อทำกันเต่าสำหรับการอยู่ไฟ โดยนำพินดังกล่าวมาทำเป็นเรือไฟ และที่กันเต่าทั้ง 4 มุมจะมีข้าวสุกปั้นเป็นก้อนๆเพื่อเป็นการ เช่นลรวงแม่เต่าไฟ

ส่วนเด็กที่คลอดออกมานั้นก็จะมีวิธีเช่นเดียวกับของคนไทย เมื่อตัดรกออกจากเด็กแล้ว ผู้ที่เป็นพ่อจะต้องนำไปฝัง ที่ที่ฝังก็คือหลุมที่ขุดขึ้นมาจาก 9 ก้อนนั้น โดยเอาข้าวเปลือก 1 กระลาเทลงไปด้วย แล้วกลบให้เรียบเรียบร้อย ส่วนเด็กเมื่อทำความสะอาดเสร็จแล้วก็ให้นอนลงในกระดัง เอาผ้าผูกเป็นกระโจมต่างมุ้ง ขณะที่อยู่ไฟจะมีการเผาอิฐมอดูให้ร้อน แล้วเอาผ้ามาห่อ นำมานาบลงบนท้องเพื่อให้มดลูกแห้งและเข้าสู่เร็วขึ้น นอกจากนี้ยังใช้นาบบตามร่างกายเช่น บั้นเอว ต้นขา และน่อง เป็นต้น การอยู่ไฟถ้าเป็นท้องแรกจะต้องอยู่ไฟนานถึง 7 - 9 วัน แต่ถ้าเป็นท้องต่อๆ ไปก็ลดหลั่นกันลงมาเหลือเพียง 5 วันก็พอ

ก่อนวันที่จะออกจากกระดานไฟ ผู้เป็นแม่จะต้องนำสุ่มมาครอบ เอาผ้าพันรอบสุ่มนั้นไว้ ขณะเดียวกันก็นำอิฐที่เผาแล้วมาห่อผ้า แล้วนำไปชุบน้ำเพื่อให้เกิดควัน เพื่อมารวมแผลที่ช่องคลอดเพื่อให้แผลแห้งเร็ว เสร็จแล้วจึงอาบน้ำที่ต้มด้วยใบมะขาม ใบส้มป่อย และรักษาผิวด้วยการทาทามัน ผู้ใหญ่ที่เป็นเจ้าพิธีจะนำเอาอาหารคาวหวานใส่ในกระทรงที่ทำจากใบตอง นำไปวางไว้ที่เชิงบันไดเพื่อบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มาช่วยคุ้มครองในระหว่างคลอดให้กลับไปได้

2) ประเพณีการโกนจุก คนมอญมีประเพณีการทำขวัญเช่นเดียวกับไทย โดยการทำการขวัญโกนจุกนี้เป็นการทำการขวัญครั้งแรกของชีวิตคนมอญ เนื่องจากมอญมักจะทำขวัญผู้ชายมีการทำการขวัญ 3 ครั้ง (ทำการขวัญโกนจุก แต่งงาน และบวช) ส่วนผู้หญิงมีการทำการขวัญ 2 ครั้ง (ทำการขวัญโกนจุก และแต่งงาน) การทำการขวัญมีลักษณะของการให้พรเป็นไปในทางที่ดี

3) ประเพณีการบวช มีความคล้ายคลึงกับของไทย ก่อนจะถึงพิธี 1 วัน ผู้ที่บวชจะต้องไปขอขมาญาติผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ ในการไปก็จะมีเพื่อนฝูงที่สนิทไปด้วยประมาณ 6 - 7 คน การแต่งกายด้วยชุดลอยชายตามไปเป็นกลุ่ม พร้อมด้วยกลองยาว ฉิ่ง ฉาบ กรับ แต่สิ่งที่ขาดไม่ได้คือ พิธีกร ซึ่งจะเป็นผู้บอกกล่าวนำขอมมา ตัวพิธีกรจะแต่งกายนุ่งโจงกระเบน สวมเสื้อสีขาว ถือพานดอกไม้ รูปเทียน เดินนำหน้าไป ส่วนผู้ที่จะบวชยังไม่โกนผม แต่งตัวคล้ายกับผู้หญิงไทยในสมัยโบราณ กล่าวคือ นุ่งผ้าเยียรบับ จีบหน้านาง หมั้นสะไบ หัดดอกไม้ มีสร้อยคอทองคำ และเข็มขัดทองคำเป็นเครื่องประดับ การไปขอขมาจะไปเวลาประมาณบ่าย 3 โมงถึงเย็น

วันรุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันบวช ผู้บวชยังไม่ปลงผม การแต่งกายยังคงเหมือนกับวันลานั่งบนแคร่ แห่กันไปที่วัด ครั้นถึงบริเวณโบสถ์ก็จะทำการปลงผม เปลี่ยนเครื่องแต่งกายเป็นนาค คือ นุ่งขาว ห่มขาว ญาติพี่น้อง และผู้ที่มาร่วมงานจะช่วยกันจูงนาคเข้าโบสถ์ เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเช่นเดียวกับธรรมเนียมของไทย

4) ประเพณีการแต่งงาน เริ่มต้นด้วยการทาบทามสู่ขอ ตกกลางจันวันสินสอดทองหมั้นแล้ว กำหนดวันแต่งงานตามฤกษ์ เหมือนกับธรรมเนียมของไทย เมื่อถึงวันแต่งงานก็จะมีขบวนขันหมาก ขันประกอบด้วย พานดอกไม้ รูปเทียนแพ ขันหมากพลู ขันสินสอดทองหมั้น ผ้าไหว้ ถาดขนม และถาดผลไม้ เมื่อขบวนมาถึงบ้านเจ้าสาว ก็จะมีพานใส่หมากพลูของฝ่ายเจ้าสาวมาเชื้อ

เชิญให้ขึ้นบ้าน มีการกันประตูตามแบบฉบับของไทย จากนั้นพิธีกรจะกล่าวขอขมาผีบ้านผีเรือนด้วยดอกไม้ ธูปเทียนที่ฝ่ายเจ้าปาวนำมา กับผ้าไหว้สีขาว แล้วจึงขอขมาพ่อแม่ และญาติผู้ใหญ่ทางฝ่ายเจ้าสาว พร้อมกับมอบผ้าไหว้คนละ 1 ลำรับ เมื่อเสร็จพิธีจะมีการเลี้ยงอาหารแก่ทุกคนที่มาร่วมงาน ครั้นได้เวลาเหมาะสม ฝ่ายเจ้าปาวจึงลากลับ ตัวเจ้าปาวก็ต้องกลับไปด้วย ตกกลางคืนจึงมีขบวนนำเจ้าปาวมาส่งยังบ้านเจ้าสาว พอรุ่งเช้าก่อนตะวันจะขึ้น เจ้าปาวจะต้องกลับไปบ้านของตนเอง ปฏิบัติเช่นนี้จนครบ 7 วัน ทางฝ่ายเจ้าสาวจึงจะนำขบวนมาไหว้พ่อแม่และญาติพี่น้องของฝ่ายเจ้าปาวด้วยผ้าไหว้ ขนม และผลไม้ อันเป็นการสิ้นสุดการแต่งงาน

5) ประเพณีเกี่ยวกับการทำศพ ปกติคนมอญจะแบ่งศพออกเป็น 2 ประเภท คือ ตายดี กับ ตายไม่ดี ตายดี ได้แก่ การตายด้วยโรคชรา เจ็บป่วยมานาน ส่วนตายไม่ดี ได้แก่ ตายเพราะอุบัติเหตุ ฆ่าตัวตาย และโรคติดต่อร้ายแรง รวมทั้งศพเด็กที่มีอายุไม่เกิน 12 ปี เหล่านี้จะต้องนำไปฝังเพียงอย่างเดียว ถ้าตายในบ้านจะต้องรับนำไปฝังที่วัดทันที ไม่มีการรด ไม่มีการทำบุญ นอกจากตายไปแล้ว 7 วัน จึงจะทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้

สำหรับผีที่ตายดี ตายในบ้าน ห้ามนำโลงศพขึ้นบ้าน แต่จะต้องสร้างแท่นวางศพ (ภาษามอญ เรียกว่า โจ่งเหม) ไว้บนบ้าน มีไม้ค้ำยันไว้ที่ได้ถุนบ้านตรงที่วางแท่นศพนั้น แต่ก่อนที่จะเอาศพวางบนแท่นนี้ได้ต้องจัดการกับร่างศพก่อน คือ ต้องต้มน้ำให้เดือดแล้วทิ้งไว้จนเย็น นำเอามาอาบศพโดยใช้หม้อดินใหม่ ๆ 3 ใบ เป็นภาชนะสำหรับตักอาบน้ำศพ เมื่ออาบน้ำศพเสร็จแล้วให้เปลี่ยนเครื่องแต่งตัวศพเสียใหม่ โดยเอาผ้ามา 1 ชิ้นทบกันเป็นรูปสามเหลี่ยมเย็บติดกันไว้ สำหรับชองราทั้ง 2 ข้าง คล้ายๆกางเกงใน เสร็จแล้วก็นุ่งเสื้อผ้าให้ใหม่โดยกลับข้างเสีย โดยการเอาด้านหน้าไปไว้ด้านหลัง จากนั้นให้หวีผมศพ เมื่อเสร็จแล้วให้หักหวีทิ้งเสีย จากนั้นเอาด้วยดิมมาผูกที่ศพนั้นเป็น 3 ตอนด้วยกัน คือ ที่คอ ที่ข้อมือ ที่ข้อเท้า เอาเหรียญบาทใส่ลงไปในปากของศพ ต้มหมักให้ละเอียดใส่ลงไปด้วย 1 คำ แล้วใช้ไม้ไผ่ 2 ซีกผูกจนรอบไว้ข้างศพทั้ง 2 ข้าง เสร็จแล้วจึงยกศพขึ้นวางบนแท่นที่เตรียมไว้ เอาผ้าขาวคลุมศพไว้ เป็นอันว่าเสร็จพิธีในการจัดแท่นวางศพ

ต่อจากนั้นให้ก่อไฟไว้ที่ปลายเท้าของศพที่วางไว้บนแท่น โดยใช้เตา 1 ใบ เอาหม้อดินใส่น้ำต้มไว้ ปล่อยให้ไฟหม้อดลงไปเอง โดยใช้ฟืน 3 ดุ้น เมื่อไฟหม้อดไป ก็ไม่ต้องเติมฟืนอีก จุดตะเกียงไว้ที่หัวนอน 1 ดวงแล้วนิมนต์พระมาบำเพ็ญกุศลต่อไป

การจัดการหีบศพ ภายในหีบให้รองด้วยฟากไม้ไผ่ 4 ซีก เมื่อเอาศพเคลื่อนย้ายออกจากแท่นไปใส่ในหีบ และทำบันได 4 ชั้น วางไว้บนฝาโลงศพนั้นด้วย ขณะเมื่อยกศพออกจากแท่นนั้นให้ทุบหม้อใบที่ 1 เสีย และวางไว้ข้างแท่นนั้น เมื่อเอาศพออกพ้นจากประตูบ้าน เอาหม้อที่ใส่น้ำเดินตามศพรดน้ำตาม พอถึงบันไดก็ให้ทุบหม้อนั้นให้แตกทิ้งเสียเป็นใบที่ 2 ส่วนใบที่ 3 ให้ตามไปกับศพ หรือเอาเตาไปที่วัดด้วย เมื่อนำศพไปถึงวัด หรือป่าช้าแล้ว ให้นำเอาหม้อดินใส่น้ำตั้งไว้ที่ปลายเท้านั้นมาตั้งไว้อีก แล้วนิมนต์พระมาให้ศีล เชิญผู้ที่มาร่วมงานรับศีลโดยทั่วกัน เมื่อลมมาทานศีลควรเคาะ

หีบศพด้วย เมื่อทุกอย่างเสร็จแล้วจึงนำศพเวียนทางซ้ายของเชิงตะกอน 3 รอบ แล้วจึงนำไปตั้งบนเชิงตะกอน จากนั้นให้เตรียมน้ำสะอาด 1 ชัน และมะพร้าวปอกเปลือกแล้ว 1 ลูก แล้วเชิญผู้ที่มาร่วมงานมาดูหน้าศพก่อนที่จะทำการเผา เมื่อดูกันครบแล้วจึงเอาน้ำและน้ำมะพร้าวที่เตรียมไว้มาอาบศพอีกครั้งหนึ่ง แล้วพลิกเอาศพคว่ำหน้าลง เอาหินทับกันให้เพียงพอแล้วจุดไฟเผา เมื่อจะกลับบ้าน จึงเอาหม้อดินที่ต้มไว้ในเตาตั้งไว้แต่ต้นที่ได้นำมาด้วยเททิ้งเสีย และให้ผู้ถือกระดาษเครื่องของใช้ที่นำมาจากบ้านนั้นคว่ำทิ้งเสียที่ป่าช้านั้นด้วย จึงเป็นอันเสร็จพิธี

ส่วนการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของมรวาสดโดยทั่วไปคล้ายคลึงกับของคนไทย แต่หากเป็นคนมอญที่มีฐานะดี อาจมีการจ้างวงปี่พาทย์มอญมาบรรเลงในงาน หรือ มีการรำมอญ และมอญร้องไห้ ตามแต่ความประสงค์ของเจ้าภาพเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามจากการที่คนมอญมีความผูกพันกับศาสนาและพระมาโดยตลอด ทำให้ประเพณีมอญโบราณจะให้ความสำคัญกับการจัดการพิธีศพเป็นพิเศษต่างจากสามัญชนทั่วไป กล่าวคือ เมื่อถึงเวลาพระมอญรูปใดรูปหนึ่งมรณภาพลงโดยเฉพาะพระชั้นผู้ใหญ่ที่มีพรรษาสูง มีศิลาจารวัตรที่งดงาม ไม่ต่างพร้อย การจัดงานศพจะค่อนข้างยิ่งใหญ่กว่างานศพของบุคคลธรรมดา ด้วยการสร้างปราสาทสำหรับตั้งศพ พระรูปใดที่มีคุณสมบัติดีเลิศลูกศิษย์ลูกหาจะสร้างปราสาทให้ถึง 9 ยอด ซึ่งนานๆจะมีสักรูปหนึ่ง ในเมืองไทยที่เคยทำ 9 ยอดก็มีอาจารย์วัดบางปลา สมุทรสาคร เป็นพระโหราจารย์ทางมอญที่กรมหลวงชุมพรฯ นับถือ ส่วนพระรูปใดที่มีพรรษาน้อย และคุณธรรมน้อยกว่า ปราสาทก็จะมียอดน้อยลงไปเองโดยอัตโนมัติ แต่ปัจจุบันนี้ถึงแม้ว่าพระรูปใดจะมีคุณสมบัติดีเลิศก็ไม่ค่อยนิยมทำปราสาทถึง 9 ยอดแล้ว เนื่องจากราคาปราสาทนั้นแพงมาก อีกทั้งช่างฝีมือชาวมอญค่อนข้างหายาก จึงทำให้ปราสาทเหลือเพียง 5 ยอด 3 ยอด 1 ยอดบ้าง หรือไม่ทำเลย

ตามพิธีของมอญปราสาทจะถูกเผาไปพร้อมกับโลงศพ คล้ายกับคนจีนที่ทำพิธีเผากระดูกส่งไปให้บรรพบุรุษ แต่เนื่องจากปราสาทมีราคาแพง ทำด้วยไม้อย่างดี ในระยะหลังจึงไม่มีใครสร้างปราสาทมาเผ่อีกแล้ว หรือถ้าจะเผาก็จะเอาไม้ดี ๆ ออกมาก่อน สำหรับเหตุผลที่ต้องสร้างปราสาทให้กับพระภิกษุที่มรณภาพ ถือกันว่าพระนั้นเป็นผู้ที่มีศีลบริสุทธิ์ไม่ควรเผาพร้อมกับจิตกาธานของคนธรรมดา นอกจากนี้การจุดไฟเผาศพพระก็ไม่นิยมเผาด้วยมือ แต่จะใช้จุดลูกหนูเพื่อให้วิ่งไปกระทบปราสาทและโลง เพื่อให้ไฟลุกลามและเผาศพอีกต่อหนึ่ง ปัจจุบันการเผาศพด้วยลูกหนูไม่นิยมทำกันแล้ว เนื่องจากการวิ่งชนโลง หรือ ปราสาทก็ดี อาจทำให้ศพกระเด็นออกมานอกโลง เป็นที่อุจาดแก่ผู้พบเห็น แต่เพื่อเป็นการรักษาวัฒนธรรมประเพณีเดิมๆเอาไว้ การจุดลูกหนูก็ยังคงอยู่ แต่เป็นไปเพื่อการแข่งขัน และความสนุกสนาน โดยมีรางวัลจากการวิ่งชนป้ายและยอดปราสาทแทน ส่วนศพก็นำไปเผาในเตาสสมัยใหม่

นอกจากนี้ศพพระสงฆ์ยังมีพิธีที่เกี่ยวข้องกันที่เรียกว่า "แย่งศพมอญ" โดยชาวบ้านจะแต่งตัวแบ่งเป็น 2 ฝ่ายแบกโลงศพ ดึงกันไปดึงกันมา พยายามให้ร้อง ทำนองแย่งกัน ก่อนที่จะ

นำศพไปเผา ซึ่งพิธีแย่งศพมอญนี้ พระมหาชวง โชติปาโล พระมอญ-ไทย ได้เล่าให้ฟังว่า มูลเหตุมาจากพระเจ้าอรรคมเจติย์ปิฎกอรชัตรีษิมอญพระองค์หนึ่ง ทำการปลงศพพระศพพระราชมารดาเลี้ยงที่เป็นกษัตริย์พระองค์ก่อน ซึ่งเป็นผู้มีพระคุณโดยให้คนแบ่งออกเป็น 2 หมู่ทำที่เป็นแย่งพระบรมศพ โดยมีพระองค์เข้าแย่งด้วยการช่วยอีกฝ่ายหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงความอาลัยที่ลูกหลานมีต่อผู้ตาย ให้ผู้คนรู้ว่าผู้ตายนั้นมีคุณ มีประโยชน์ (คล้ายๆกับมอญร้องไห้) จากพิธีดังกล่าว คนมอญก็นำมาเป็นประเพณีสืบต่อมา

ส่วนการเผาศพพระมอญโดยเฉพาะคนมอญในทมนิยมทำ"พิธีโกศศพ"ด้วย ซึ่งในประเทศไทยหาดูได้ยาก พิธีโกศเปลเผาศพนั้นจะเริ่มขึ้นในช่วงเย็นของวันเผา จะมีการแห่ศพรอบๆ เมรุปราสาทที่จะเผา 3 รอบ แล้วจึงเอาศพซึ่งใส่อยู่ในโลงไปตั้งไว้บนตะแกรงลวด ซึ่งถักทอคล้ายๆกับเปลตาข่ายที่มีท่อนพินบรรจอยู่ หลังจากนั้นจะมีการเล่นโขนหน้าศพก่อนเชิญผู้ที่จะเข้ามาช่วยพิธีทอดผ้าบังสุกุล แล้วเผาหลอกก่อนที่จะมีพิธีเผาจริงกินช่วงประมาณ 4 ทุ่ม (การบังสุกุลศพพระมอญนิยมทำกันมาก ถือว่าไ้บุญ เพราะนานๆ พระจะมรณภาพเสียที เมื่อเปรียบเทียบกับฆราวาส) พิธีเผาจริงนั้น เขาจุดไฟขึ้นที่ไม้ที่รองอยู่ใต้โลง ซึ่งตั้งอยู่ที่เปลตะแกรงเหล็ก มุมด้านหนึ่งของโลงมีลวดเหล็กผูกเชือกโยงมาทางทิศตะวันออกของปราสาท เพื่อให้ญาติพี่น้องของผู้ตายได้ดึงแกว่งไปมา พร้อมกับร้องเพลงกล่อมเป็นกลอนมอญโหยหวนสะเทือนใจผู้ร่วมงานพอสมควร

ท่านอาจารย์พระมหาชวง โชติปาโล ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาและประเพณีมอญ ได้อธิบายว่า การโกศเปลนั้นเป็นการโกศตอบแทนที่ลูกหลานได้เคยถูกผู้ตายโกศเปลกล่อมมาในสมัยเป็นเด็ก การรำพึงรำพันเป็นกลอนมอญทำนองว่า ปราสาทอันสวยงามเหล่านี้ พงุ่นนี้ไม่มีอีกแล้ว พ่อ (ครูบาอาจารย์) ก็ต้องจากไป ไม่ทราบว่าเมื่อใดจะได้พบกันอีก ซึ่งเป็นการปลงถึงความไม่เที่ยงของสังขารอีกแบบหนึ่งในการเผาศพแบบมอญที่อิงอยู่กับหลักพุทธศาสนา

ฉะนั้นจากกล่าวได้ว่าประเพณีเกี่ยวกับพิธีศพมอญได้มีการเปลี่ยนแปลงไปมากในปัจจุบัน พิธีกรรมแบบโบราณนับว่าหาดูได้ยาก ทั้งนี้เนื่องจากสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้มีการปรับเปลี่ยนพิธีไปตามความเหมาะสม แต่เนื้อหาของพิธีกรรมยังคงยึดหลักพุทธศาสนาเป็นสำคัญ

2) ประเพณีเกี่ยวกับพุทธศาสนา

1) ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้ง ประเพณีมักจัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ซึ่งเป็นวันพระ ในวันนั้นมีพิธีทำบุญตักบาตรตามปกติ แต่จะมีการตักบาตรน้ำผึ้ง โดยชาวบ้านเตรียมผ้ามาถวายพระ โดยการนำผ้ามารองไว้ที่กันบาตร การทำบุญตักบาตรน้ำผึ้ง คนมอญเชื่อว่า มี อนิสงส์ มาก เพราะน้ำผึ้งเป็นหนึ่งเภสัชยทาน ซึ่งมี 5 อย่างได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และน้ำมันพืช

รวมไพร่พลตั้งเมืองขึ้น จนเป็นเมือง หงสาวดี ณ ดินแดนที่มีหงส์ทองเคยเล่นน้ำอยู่ ฉะนั้นชาวมอญในหงสาวดีจึงใช้หงส์เป็นสัญลักษณ์ของประเทศนับแต่นั้นมา

เพื่อเป็นการระลึกถึงวันดังกล่าว และการทำบุญตามแบบชาวพุทธ ชาวมอญจึงได้มีพิธีกรรมเกี่ยวกับหงส์ขึ้น โดยก่อนถึงวันสงกรานต์ชาวไทยสามัญจะนัดกันมาที่วัดเพื่อเย็บหางหงส์ และช่วยกันประดิษฐ์ดอกไม้ เพื่อนำไปใช้ประดับหางหงส์ การเย็บหางหงส์มักจะทำที่วัดเพราะสถานที่กว้างทำสะดวก หางหงส์จัดทำ 2 วันก็เสร็จ เมื่อทำเสร็จแล้วก็จัดแห่โดยใช้กลองยาวแห่มีหนุ่มสาวเฒ่าแก่มาจัดเป็นขบวนร้องรำทำเพลงสนุกสนาน ให้คนหนึ่งถือบาตรแห่ให้ไปตามหมู่บ้าน ชาวบ้านเห็นก็ยินดีศรัทธาบริจาคเงินร่วมทำบุญใส่บาตร ครั้นแห่เสร็จแล้วจะนำเงินและหางหงส์ไปถวายวัดเพื่อนำรุงวัดต่อไป

อย่างไรก็ตามในชาวมอญในบางพื้นที่ยังมีการแห่ธงตะขาบด้วย เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองจากการที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับมายังมนุษยโลก หลังจากขึ้นไปจำพรรษาอยู่บนสวรรค์ เพื่อแสดงอภิรกรรม 7 คัมภีร์ จนพระมาดาได้สำเร็จพระโสดาบัน การจัดทำธงตะขาบมีความหมายทั้งในทางโลกและทางธรรม กล่าวคือ ในทางโลก ตะขาบเป็นสัตว์ที่มีลำตัวยาว และมีเขี้ยวเล็บ สามารถต่อสู้กับศัตรูที่มารุกรานได้ เปรียบเสมือนคนมอญซึ่งไม่เคยหวาดหวั่นต่อศัตรู ส่วนในทางธรรม ลักษณะของตะขาบ มีปริศนาธรรมซ่อนอยู่ดังนี้ คือ หงวด 2 เส้น ได้แก่ ธรรมที่มีอุปการะมาก 2 อย่างคือ สติ คือ ความระลึกได้ และสัมปชัญญะ คือ ความรู้ตัว หาง 2 หาง ได้แก่ ขันติ คือ ความอดกลั้น และโสรัจจะ คือ ความสงบเสถียรเจียมตัว เขี้ยว 2 เขี้ยว ได้แก่ หิริ คือ ความละอายแก่ใจเมื่อทำชั่ว และโอตปปะ คือ ความเกรงกลัวเมื่อทำบาป ตา 2 ข้าง ได้แก่ บุคคลที่หาได้ยาก 2 ประเภท คือ พุทธการี และกตัญญูกตเวที ลำตัว 22 ปล้อง ได้แก่ สติปัญญา 4 สัมมปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 และ พละ 5

ในสมัยก่อนจะใช้ลานบ้านบึงองตะขาบซึ่งไว้ ทำปะรำพิธี สำหรับอาราธนาพระสงฆ์ มาเจริญพระพุทธมนต์ พอรุ่งเช้าชาวบ้านจะนำอาหารข้าวขัน แกงโต มาตั้งบาตรทำบุญเลี้ยงพระกัน ถือเป็นกาบบิดสิ่งไม่ดีออกไปจากหมู่บ้านด้วย และด้วยอำนาจของธงตะขาบจะช่วยให้เกิดโรคภัยต่างๆ มาสู่ทุกคน ครั้นพอตกปาย หนุ่มสาว ผู้เฒ่า ผู้แก่ จะออกมาช่วยกันแห่ธงตะขาบไปที่วัด เพื่อชักธงนี้ขึ้นสู่ยอดเสาหงส์ บางคนมีความศรัทธาแรงกล้าถึงกลับตัดผมของตัวเอง ผู้ติดไว้กับธงตะขาบเพื่อเป็นพุทธบูชาด้วย

5) การรำพาข้าวสาร เป็นประเพณีของชาวมอญนิยมทำกันหลังจากการออกพรรษา เป็นช่วงการทอดกฐินและทอดผ้าป่า โดยคณะผู้รำพาข้าวสารจะพายเรือไปขอรับบริจาคข้าวสาร เงินทอง และสิ่งของแล้วนำไปร่วมในการทอดกฐินในวัดที่ไม่มีใครกองกฐินในช่วงระยะนั้น การรำพาพวกนี้จะใช้เวลากลางคืน

6) การตักบาตรพระร้อย เป็นประเพณีของชาวมอญโดยเฉพาะกลุ่มที่มีบ้านเรือนอยู่ติดแม่น้ำ มักกระทำในช่วงเทศกาลออกพรรษา ประมาณวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี ชาว

บ้านแต่ละหลังคาเรือนจะจัดเตรียมอาหารคาว-หวานลงเรือของตน และมาจอดเรือเรียงรายริมฝั่งแม่น้ำ เจ้าพระยาเพื่อรอตักบาตร ส่วนพระก็จะพายเรือต่อกันมาเป็นขบวนเพื่อให้ชาวมอญ และชาวบ้านที่พายเรือมาได้ทำบุญตักบาตร ตามความเชื่อทางพุทธศาสนา

7) มอญคั่ง หมายถึง การที่คนมอญมาอย่างคับคั่ง เป็นประเพณีมอญที่รำลึกถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้พากันลอยเรือมายังสถานที่ซึ่งพระองค์เคยประทับ ณ บ้านม่วง ตั้งแต่วันแรม 8 ค่ำเป็นต้นไป เวลาเช้าทำบุญใส่บาตร โดยพระจะมารับบาตรทางเรือ ประเพณีนี้ได้แตกออกไปยังวัดต่างๆ โดยกำหนดเรียงกันเป็นวันๆ บางวัดก็มีพระ 100 รูป บางวัดก็มี 50 รูป ซึ่งทางวัดที่เป็นเจ้าของสถานที่ซึ่งชิงเชือกไว้รมแม่น้ำหรือลำคลอง พระจะสาวเชือกที่ชิงไว้เรื่อยๆ ชาวบ้านก็ใส่บาตรถวายพระทุกรูป พอถึงตอนเพล มีการทำบุญสลากภัตตรชนมกด้วย ข้าวเม่าทอด เจ้าอาวาสจะนิมนต์พระจากวัดต่างๆ ให้มาฉันตามกำหนดมาน้อย เป็นงานประเพณีประจำปีเช่นนี้ทุกวัด บางวัดจะมีการสมโภช เช่น ลีเก กลางคืนมีภาพยนตร์บ้าง มีการปิดทองพระในตอนเย็นประมาณ 16.00 นาฬิกา หนุ่มสาวจะพากันลอยเรือเล่นเป็นที่สนุกสนาน

3) วัฒนธรรมและการละเล่นของมอญที่สำคัญ

1) การเล่นตะบ้า (บ่อน) เป็นการละเล่นชนิดหนึ่งของชาวมอญที่นิยมเล่นกันในช่วงเทศกาลสงกรานต์ โดยเฉพาะชุมชนมอญที่พระประแดงยังคงมีการเล่นกันอย่างแพร่หลาย สถานที่การเล่นมักจะเป็นใต้ถุนบ้าน หรือลานหน้าบ้าน สาวๆ จะตกแต่งสถานที่เล่นด้วยการประดับไฟให้เรียบพอที่จะทอย หรือ ตีลูกตะบ้าได้อย่างคล่องแคล่ว พร้อมทั้งมีการตกแต่งสถานที่แวดล้อมให้งดงาม ส่วนอุปกรณ์การเล่นก็คือ ลูกตะบ้า มีลักษณะกลมแบน ของฝ่ายชายมักจะทำด้วยไม้กลึงอย่างสวยงาม เส้นผ่าศูนย์กลาง 4-7 นิ้ว หนา $\frac{1}{2}$ นิ้ว ส่วนของผู้หญิงจะหนาประมาณ $\frac{1}{4}$ นิ้ว และทำด้วยงาช้าง เขาควาย หรือ ทองเหลือง นำมากลึงให้สวยงาม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง $1 \frac{1}{2}$ ถึง 2 นิ้ว

ผู้เล่นตะบ้าจะมีจำนวน 8 - 9 คู่ แล้วแต่ขนาดความกว้างของบ่อน แต่มีข้อห้ามอยู่ว่า หนุ่ม-สาวในหมู่บ้านเดียวกัน จะไม่เล่นด้วยกัน ก่อนการเล่นจะเริ่มขึ้น สาวๆ จะแต่งตัวสวยงามลงมาเล่นกันก่อน พวกหนุ่มๆ พอใจจะเล่นกับสาวบ่อนไหนก็ให้ส่งหัวหน้ามาเจรจาขอเล่นด้วย ซึ่งจะได้รับการตอบรับหรือไม่ขึ้นอยู่กับการพิจารณาของสาว ๆ ซึ่งจะต้องสำรวจว่าหนุ่มๆ เหล่านั้นมีกิริยา วาจาสุภาพหรือไม่ หากไม่มีปัญหาจึงอนุญาตให้เล่นได้ ในการเล่นหนุ่มสาวจะจับกันเป็นคู่ๆ ฝ่ายหนุ่มจะลงมือเล่นก่อนในฐานะเป็นแขก และจะต้องเล่นตามกติกาของเจ้าของบ่อน ซึ่งทำเล่นในแต่ละหมู่บ้านจะไม่เหมือนกัน การเล่นจะดำเนินไปจนถึงเที่ยงคืน แล้วจะมีการพักรับประทานอาหาร ซึ่งฝ่ายสาวเป็นผู้จัดเตรียมไว้ หลังจากนั้นก็จะเล่นต่อไปอีก 2 - 3 ชั่วโมง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพอใจของทั้งสองฝ่าย อย่างไรก็ตามการเล่นของหนุ่มสาวเหล่านี้จะอยู่ในสายตาของผู้ใหญ่ตลอดเวลา

ส่วนวิธีการเล่น ฝ่ายชายและฝ่ายหญิงจะนั่งเรียงแถวอยู่กันคนละฟากตามจำนวนคู่ ฝ่ายที่อยู่หัวบ่อนจะเป็นฝ่ายตั้งลูกตะบ้า และฝ่ายที่อยู่ท้ายบ่อนจะเป็นผู้เล่น ถ้าฝ่ายที่เล่น

สามารถทำถูกกติกาหมดทุกท่าถือว่าได้ 1 เมือง แต่ถ้ามีบางท่าผิดไปก็จะอยู่ในดุลยพินิจของอีกฝ่ายหนึ่งว่าจะให้แก่แก้ว หรือปรับเป็นเสีย ถ้าปรับเป็นเสียฝ่ายที่ถูกปรับจะต้องกลับไปนั่งที่หัวปอน ทำหน้าที่ตั้งผลตะบ้าต่อไป

ท่าต่างๆของการเล่นตะบ้ามีดังนี้ เช่น **ขึ้นเตียง** เป็นการยืนอยู่ท้ายปอน เอาผลตะบ้าวางไว้หลังเท้า ก้าวไปข้างหน้า 3 ก้าว แล้วเหวี่ยงผลตะบ้าให้ถูกผลตะบ้าของคุณ **อียู่** เป็นการยืนอยู่ครึ่งปอน เอาผลตะบ้าวางบนหลังเท้าแล้วเหวี่ยงให้ถูกผลที่หน้าคู่ของตน **อียาเว็ด** เป็นการยืนอยู่ท้ายปอน เอาผลตะบ้าวางไว้ปลายเท้า ก้าวไปข้างหน้า 3 ก้าวแล้วโยผลตะบ้าไปให้ถูกผลตะบ้าของคุณ **อะเหน็ดบว** เป็นการเอาผลตะบ้าวางไว้ท้ายปอน เอาเท้าแตะไป 2 ครั้ง แล้วนั่งลง เอามือติดผลตะบ้าให้ถูกผลตะบ้าคู่ของตน **อะเหน็ดบือย** เป็นการเอาผลตะบ้าวางไว้ท้ายปอน เอาเท้าแตะไป 3 ครั้ง **อียู่** เป็นการยืนอยู่ท้ายปอน เอาผลตะบ้าวางบนหลังเท้า แล้วโยนไปข้างหน้าแต่พอควร นั่งลงติดผลตะบ้าต่อไปให้ถูกผลตะบ้าคู่ของตน **อียือ** เป็นการนั่งลงกับพื้นห่างจากฝ่ายหนึ่งประมาณ 3 เมตร แล้วใช้นิ้วชี้ติดผลตะบ้าให้ถูกผลตะบ้าคู่ของตน **อินางบือะ** เป็นการเอาผลตะบ้าวางไว้ที่พื้นประมาณครึ่งปอน แล้วใช้นิ้วชี้ติดไปให้ถูกผลตะบ้าคู่ของตน **อียอน** เป็นการเอาผลตะบ้าวางที่พื้นให้ห่างจากผลตะบ้าคู่ของตนประมาณ 1 เมตร แล้วจึงใช้นิ้วชี้เกี่ยวเกี่ยวกับนิ้วชี้ ติดไปให้ถูกผลตะบ้าคู่ของตน

การเล่นตะบ้าจึงเป็นกลวิธีหนึ่งนอกจากจะเป็นการเสริมสร้างวัฒนธรรมที่ดีงามแล้ว ยังเป็นการเปิดโอกาสให้หนุ่มสาวต่างหมู่บ้านได้มีโอกาสรู้จักกัน และสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน

2) มอญรำ เป็นนาฏศิลป์ของชาวมอญโบราณมาตั้งแต่สมัยอดีตกาล ดังปรากฏในจารึกแผ่นศิลาหน้าพรุโบสถ วัดปรเมย์อิกาวาส อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกประวัติที่ทรงปฏิสังขรณ์ วัดนี้ไว้ดังนี้

“...มหรสพ ครอบเครื่องฟ้อน	ประจำงาน
โขนหุ่น ละคร ขาน	พาทยฝีมือ
มอญรำ ระบำการ	จำอวด เอิกเออย
ครึกครื้น ก็กบี่ก้อง	จวบสิ้นการฉลอง..”

อีกทั้งในงานฉลองพระอาราม หรือวัดที่สำคัญๆในกรุงเทพฯ ตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และการสมโภชพระพุทธรูปมหามณีรตนปฏิมากรรม เป็นต้น ส่วนจัดให้มีมอญรำทั้งสิ้น

มอญรำ หรือ รำมอญ ซึ่งคนมอญเรียกกันว่า “บิวหะเป็น” ซึ่งมีความหมายว่าเป็นมหรสพ หรือ การแสดงที่ใช้ตะโพนเป็นหลัก (หะเป็น=ตะโพน) ผู้รำจะต้องใช้จังหวะตะโพนมอญ

เป็นแนวทางหลักของการรำหน้าทับของการตีตะโพนมอญ เมื่อลงจังหวะตีทางหน้าตะโพนด้านใหญ่ ผู้รำจะทิ้งมือลงให้พอดีกับจังหวะตะโพน การเคลื่อนไหวของผู้รำจะมีลักษณะการเอนตัวอย่างอ่อนช้อย และกระเียบเท้าไปที่ละน้อยๆ ตามจังหวะดนตรี ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้มือรำรำเคลื่อนไหวน้อยมาก ทำรำ การเยื้องกรายก้าวเท้าของการรำมอญมีลักษณะการย่างก้าวไปข้างหน้าเฉียงออกด้านข้าง และโย่งเท้า ทั้งลีลา และจังหวะ การใช้เท้าและทอดตัวคล้ายคลึงกับการรำฟ้อนเล็บของชาวล้านนา ต่างกันเพียงใช้ เล็บฟ้อน และท่ารำของล้านนามีน้อยกว่ามอญรำ

มอญรำต้องอาศัยปีพาทย์มอญเล่นประกอบการรำ เริ่มด้วยผู้รำทั้งหมดชุดหนึ่งประมาณ 4 - 6 คน (อาจมากกว่า หรือน้อยกว่าได้ ไม่กำหนดตายตัว) แต่งกายในชุดนุ่งซิ่น ห่ม ตะไบเฉียง เสื้อแขนยาวทรงกระบอกคอกลม เก้าอี้มมวยรัดด้วยดอกมะลิสด ทัดดอกไม้สดข้างหู และสวมกำไลที่ข้อเท้า หากเป็นพิธีงานศพ จึงจะแต่งชุดซิ่นสีดำมีเชิง ห่มตะไบสีขาว บรรดาผู้รำจะ หันหน้าล้อมกันเป็นวงกลม เมื่อปีพาทย์เริ่มบรรเลงผู้รำจะย่อเท้าลงไปด้านข้างพองามทางซ้าย แล้ว ย้ายมาทางขวา จากนั้นจึงขึ้นท่ารำ และใช้เท้าก้าวย่างไปมา เมื่อจะเปลี่ยนเป็นท่ารำต่อไป ผู้รำจะลด มือลงแนบตัว ซึ่งเป็นสัญญาณให้ปีพาทย์มอญ ซึ่งกำลังบรรเลงอยู่ให้ทราบว่าคุณรำจบท่ารำแล้ว และจะ เปลี่ยนท่ารำต่อไป เมื่อปีพาทย์มอญเห็นสัญญาณดังกล่าว ก็จะตอบรับโดยการเร่งบรรเลงเพลงรัว อย่างเร็ว จากนั้นก็เริ่มบรรเลงเพลงที่สองต่อไป

ดังนั้นมอญรำจึงเป็นจิตวิญญาณของชาวมอญที่แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ ทางศิลปะชั้นสูงทางคีตนาฏศิลป์ ซึ่งโดยปกติการรำมอญมักจะรำเพื่อแสดงความเคารพ มิใช่รำเพื่อความรื่นเริงเพียงอย่างเดียว อีกทั้งหากเป็นงานศพ โดยเฉพาะศพพระ หรือ ศพคุณุ์ลดี ผู้มีอายุใด หรือ ผู้ที่เป็นที่เคารพนับถือแล้ว ชาวบ้านจะมารำด้วยความเคารพผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย อันเป็นการสร้างสม ปลูกฝังความกตัญญูกตเวทิตาในสังคมของคนมอญอย่างแน่นแฟ้น ปัจจุบันการแสดงมอญรำยังคงใช้ แสดงในงานต้อนรับแขกและงานศพของผู้มีเกียรติอยู่ แต่ก็หาดูได้ยากแล้ว

3) ทะแยมมอญ เป็นการละเล่นพื้นเมืองของหนุ่มสาวชาวมอญ มีลักษณะ คล้ายหมอรำของภาคอีสาน หรือลำตัดของคนไทยในภาคกลาง มีการร้องเพลงเกี่ยวพาราตีต่อปากต่อ คำกัน เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการเล่นก็มีไวโอลินและซอ ทะแยมมอญ ใช้เล่นได้ทั่วไปในวาระที่ ต้องการความสนุกสนานครึกครื้น ไม่จำเป็นต้องเป็นงานพิธี

4) การรูดลูกหนู เดิมเป็นประเพณีที่ใช้ในงานเผาศพพระภิกษุ-สามเณร ใช้ ดอกไม้เพลิงเป็นชนวน ลำตัวจะร้อยเชือกชนวน ไหว่งตามชนวนไปยังดอกไม้เพลิง ดอกไม้เพลิงจะ วิ่งไปชนเมรุ อย่างไรก็ตามในปัจจุบันมีการนำมาเล่นใน วันสงกรานต์ด้วย โดยทำการแข่งขันกัน ระหว่างหมู่บ้านที่นำลูกหนูมาจุด หากลูกหนูหมู่บ้านใดวิ่งชนเป้าที่ตั้งไว้ก็จะได้รางวัลไป (ลูกหนู หมายถึง วัตถุที่ประกอบขึ้นด้วยดินระเบิดชนิดเดียวกับที่ใช้ทำดอกไม้เพลิง)

5) การเล่นเข้าผี ที่บ้านม่วงหรือบ้านท่าควาย ซึ่งอยู่ในตำบลบ้านกลาง อำเภอเมืองปทุมธานี ในปัจจุบันคือถิ่นกำเนิดประเพณีการเล่นเข้าผีซึ่งมีมาแต่โบราณกาล ไม่มีศาสนา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว หันมาเชื่อภูติผีปิศาจนิยมการบนบานศาลกล่าว การเล่นใช้วิธีการเข้าทรงในปัจจุบันต่างกันเพียงแต่เป็นการเชิญผี มิใช่เช่นเจ้าเท่านั่นเอง จะมีการร้องเพลงเชิญผีให้มาเข้าร่างทรง เรียกชื่อตามอุปกรณ์ที่ใช้เล่น เช่น ผีกระลา ก็ใช้กระลาประกอบ ผีกระดัง ก็ใช้กระดังประกอบ ประเพณีนี้มักเล่นก่อนเทศกาลตรุษสงกรานต์ 15 วัน เล่นในเวลากลางวัน ถือว่าประเพณีนี้เป็นนิตินิยมรวมญาติพี่น้อง เตรียมของเตรียมการทำบุญเทศกาลสงกรานต์

ดังนั้นจะเห็นว่าชาวมอญที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยได้มีบทบาทอย่างมากต่อสังคมไทย กล่าวคือ ในด้านการเมืองและการทหารผู้นำชาวมอญและคนมอญมีส่วนช่วยเหลือรัฐไทยในการทำสงครามต่อสู้กับพม่าและอาณาจักรใกล้เคียงที่พยายามแผ่อำนาจหรือแข็งข้อต่ออาณาจักรไทยตลอดมา โดยเฉพาะการเป็นทัพหน้าในการบุกเข้าศึกในการรบแต่ละครั้ง ส่วนในด้านการศาสนาชาวมอญได้มีส่วนให้เกิดการปฏิรูปศาสนาครั้งใหญ่ในสังคมไทยจนเกิดธรรมยุติกายขึ้น ในด้านการเศรษฐกิจ ชาวมอญถือได้ว่าเป็นกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในการพัฒนาระบบทุนนิยมไทย โดยการนิยมเป็นทั้งผู้ผลิตสินค้า โดยเฉพาะอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา ผู้ประกอบการค้าขายในยุคนั้น ซึ่งคนไทยไม่นิยมทำ และต่อมาบทบาทดังกล่าวถูกแทนที่ด้วยชาวจีนที่อพยพเข้ามาในไทยระยะหลัง ส่วนทางด้านประเพณีและวัฒนธรรมโดยส่วนใหญ่มีความคล้ายคลึงกับคนไทย เนื่องจากนับถือพุทธศาสนาเหมือนกัน และมีการผสมกลมกลืนกับคนไทยเป็นอย่างดี แม้ว่าจะมีความแตกต่างในรายละเอียดปลีกย่อย เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีการเกิด ประเพณีการบวช ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีการทำศพ ประเพณีการทำบุญกลางบ้าน ฯลฯ เป็นต้น นอกจากนี้มีวัฒนธรรมบางอย่างที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชนมอญ เช่น ดนตรีปี่พาทย์มอญ ภาษามอญ การเล่นสละบ้า การรำมอญ ทะแยมอญ ฯลฯ ซึ่งยังคงความเป็นเอกลักษณ์ในชุมชนมอญได้อย่างเหนียวแน่น ส่วนประเพณีบางอย่างก็อาจมีความแตกต่างไปในแต่ละท้องถิ่นของชุมชน เช่น ประเพณีการตักบาตรน้ำผึ้ง ซึ่งมักนิยมปฏิบัติในชุมชนมอญพระประแดง ประเพณีการตักบาตรพระร้อย มักนิยมปฏิบัติกันในชุมชนมอญที่อยู่อาศัยริมแม่น้ำ ฯลฯ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ลักษณะวัฒนธรรม ประเพณี และแบบแผนการดำเนินชีวิตของชาวมอญในปัจจุบันนี้มีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพสังคมในปัจจุบันในหลายด้าน ประเพณีบางอย่างก็ไม่ได้ปฏิบัติแล้วในหลายชุมชน โดยเฉพาะในชุมชนหมู่บ้านเจดีย์ทอง ซึ่งในรายละเอียดจะมีการกล่าวถึงในบทต่อไป

แผนที่หมู่บ้านเจดีย์ทอง ต.คลองควาย อ.สามโคก จ.ปทุมธานี

